

Weet je
wat zo vreemd is
aan een vreemdeling?

Een vreemdeling
wordt maar een vreemdeling
als hij uit zijn decor stapt.

En een niet-vreemdeling
wordt een vreemdeling
als hij in dat decor stapt.

Het is dus vaak
maar een kwestie
van decor en attributen

G. De Kockere

katholieke hogeschool
associatie KU Leuven

Studiegebied onderwijs
Beernegemstraat 10
8700 Tielt

Verbondenheid

Hoe kunnen we door middel van (multicultureel) materiaal de verbondenheid van de kleuters van
Het Moleke met de diverse samenleving verhogen?

Promotor:

Mevr. S. De Vylder

Mentor:

Mevr. I. Geerts

BACHELORPROEF

aangeboden tot het verkrijgen van de graad
van bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs
door **Liesje Korthout**

Academiejaar 2015 – 2016

Copyright by VIVES campus Tielt

Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van zowel de promotor(en) als de auteur is overnemen, kopiëren, gebruiken of realiseren van deze uitgave of gedeelten ervan verboden.

Voor aanvragen tot, of informatie i.v.m. het overnemen en/of gebruik en/of realisatie van gedeelten uit deze publicatie, kunt u zich wenden tot VIVES, Beernegemstraat 10, 8700 Tielt. Telefoonnummer: 051/400240 of via e-mail: info.tielt@vives.be.

Voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotor(en) en de auteur is eveneens vereist voor het aanwenden van de in dit afstudeerwerk beschreven (originele) methoden en materiaal en voor de inzending van deze publicatie ter deelname aan wetenschappelijke prijzen of wedstrijden.

Dankwoord

In augustus kreeg ik het onderwerp van mijn bachelorproef toegewezen. Ik zou gaan schrijven over verbondenheid. Ik las de nodige literatuur door en probeerde me een beeld te vormen van wat me te wachten stond. Dat het een uitdaging zou worden, was zeker. Midden september kreeg ik de kans om met Kleuterschool Het Moleke in Rijkevorsel een gesprek aan te gaan over dit onderzoek. Samen bespraken we de noden van de school. De idee om te werken rond verbondenheid en diversiteit vond hier zijn oorsprong. Wanneer we focussen op de sociaal-culturele diversiteit en willen werken aan de verbondenheid met deze vorm van diversiteit, lijkt dat vooral vanzelfsprekend als ze in grote mate aanwezig is op school en in de omgeving van de school. Maar wat doen we wanneer deze diversiteit niet visueel aanwezig is; wanneer de populatie van de school geen weerspiegeling is van de diverse samenleving? Want dat is het geval in Het Moleke. Ik ging dus op zoek naar een manier om de verbondenheid tussen de kleuters van Het Moleke en de samenleving te versterken ondanks deze moeilijkheid.

In dit woord vooraf wil ik verschillende mensen bedanken die, ieder op hun eigen manier, mij geholpen hebben om dit onderzoek tot een goed einde te brengen.

Eerst en vooral wil ik mijn schoonzus, Ruth Geysen, heel erg bedanken voor haar enorme steun bij het schrijven van mijn bachelorproef. Al haar naleeswerk en 'duwtjes in de rug' maakten het steeds opnieuw mogelijk voor mij om tot een geslaagd resultaat te komen. Ook Lien Haest, een goede vriendin, droeg hier haar steentje bij, waarvoor een dikke dankjewel. Vervolgens wens ik ook mijn promotor, Sandra De Vylder, hartelijk te bedanken voor haar feedback en praktische tips. Tine Swaenepoel bedank ik voor haar taalkundig naleeswerk.

Het gehele team van kleuterschool Het Moleke wil ik bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. In het bijzonder Ilse Geerts, mijn mentor, en Inez Ooms, leerkracht van het ontwerpklasje.

Naar de directie van Sint-Eduardus Merksem gaat mijn dank uit voor het doorgeven van gegevens van hun school die ik kon gebruiken tijdens mijn onderzoek.

De lijst aan deskundigen die mij ondersteund hebben om dit onderzoek richting te geven is groot. Ik wil mijn dankbaarheid dan ook uitspreken aan alle mensen die mij gedurende deze periode met raad en daad bijstonden.

Last but not least wil ik mijn vrouw bedanken voor haar morele steun en het inhoudelijke naleeswerk. Op gepaste tijden creëerde zij ook de nodige ruimte voor ontspanning en vermaak. Dit gaf mij energie om nadien weer aan de slag te gaan met dit onderzoek.

Inhoudstafel

Inleiding	7
1. Literatuurstudie.....	8
1.1 Verbondenheid: een breed begrip	8
1.2 De vijf levensbanden ervaren	9
1.2.1 Kansen tot verbondenheid met zichzelf	9
1.2.2 Kansen tot verbondenheid met de anderen	10
1.2.3 Kansen tot verbondenheid met de materie	11
1.2.4 Kansen tot verbondenheid met de samenleving	12
1.2.5 Kansen tot verbondenheid met de natuur	13
1.3 Verbinding verbroken	15
1.4 Verbinden door welbevinden	15
1.5 Het appelboommodel	17
1.6 Groeikansen in de boomgaard	19
1.7 Plagen van onverdraagzaamheid bestrijden	19
2. Praktijkanalyse	21
2.1 Duiding van de praktijkanalyse	21
2.2 Cijfer- en fotomateriaal	22
2.3 Culturele diversiteit in Het Moleke	23
3. Onderzoeksvraag	24
3.1 Werken rond diversiteit in Het Moleke	24
3.2 Onderzoeksvraag	25
4. Overzicht van ontwerpen.....	27
4.1 Voor/na-situatie.....	28
4.1.1 Kindjes kiezen	28
4.2 Materialen aanbieden met bijkomende impulsen	30
4.2.1 Poppenkastpoppen gebruiken	30
4.2.2 Meespelen in de poppenkamer.....	34
4.2.3 Bouwkaarten	36
4.2.4 Thematische activiteiten.....	38
4.2.5 Schrijfdans op multiculturele muziek.....	42
4.3 Materialen aanbieden zonder bijkomende impulsen	44
4.3.1 Verrijken van de snoezelhoek	44
4.3.2 Klas visueel verrijken	44
4.3.3 Verrijken poppenkamer	44
5. Overige hoeken verrijken	46
5.1 De winkel	46
5.2 De boekenhoek.....	47
5.3 De bouwhoek.....	47
5.4 De autohoek	48
5.5 De knutselhoek	48
5.6 De muziek- en luisterhoek	49

5.7 Bewegingsopvoeding	49
Besluit.....	50
Bibliografie.....	52
Bijlages.....	54
Bijlage 1	I
Bijlage 2.....	II
Bijlage 3.....	III

Inleiding

“Beledigd en bedreigd omwille van onze huidskleur”

Hoe vaak lezen we dit soort krantenkoppen wel niet? Het is de dagelijkse realiteit. Er zijn dus mensen die hinder vormen voor de ontplooiing van hun medemens. Hoe komt dit? Ze missen verbondenheid. Dat is precies waar dit onderzoek over gaat. Daarom starten we met de verklaring van het begrip en het model van verbondenheid. We leggen uit waarvoor dit staat en wat er kan gebeuren wanneer er geen sprake meer is van verbondenheid. Wat als de verbinding verbroken wordt? In het hoofdstuk ‘verbinden door welbevinden’ wordt er dieper ingegaan op het belang van de opvoeding van het kind en het positieve klimaat dat daarbij moet worden gecreëerd. Nadien wordt via de metafoor van de appelboom verduidelijkt waarom welbevinden een goede basis blijkt te zijn om verbindingen aan te gaan. Via de metafoor van de appelboom kunnen we stellen dat onze kinderen samen één grote boomgaard vormen in een geglobaliseerde wereld, gekenmerkt door een grote diversiteit. We zullen onze kinderen vaardig moeten maken in positief omgaan met diversiteit. Een tip van de sluier: kinderen brengen veel tijd door op school en bijgevolg is dat de ultieme omgeving waar we de aanzet kunnen geven om te werken aan de verbondenheid. Kinderen krijgen op school immers te maken met diversiteit allerhande die in onze samenleving voorkomt. En dat was wat mij motiveerde om dit onderzoek uit te voeren: zelf groeide ik op in een gemeente waar culturele diversiteit de norm is. In de gemeente waar ik nu woon, Rijkevorsel, is die culturele diversiteit heel wat minder zichtbaar. Wanneer we spreken over hoofddoeken en traditionele kledij focussen we ons op de sociaal-culturele diversiteit. Werken aan de verbondenheid met deze vorm van diversiteit lijkt vooral logisch als ze in grote mate aanwezig is op school en in de omgeving van de school. In Rijkevorsel is dit bijgevolg iets minder vanzelfsprekend.

Er werd al veel geschreven over hoe we de aanwezigheid van de multiculturele samenleving binnen een school kunnen gebruiken in het klasgebeuren. Maar wat als de school geen representatie is van deze multiculturele samenleving? Wat doen we als de school geen gebruik kan maken van deze rijkdom aan multiculturele diversiteit in onze samenleving? Hoe kunnen we dan omgaan met dit gegeven zonder exotische thema’s te moeten uitwerken? Dat is waar we naar op zoek gaan binnen dit onderzoek. ***Hoe kunnen we door middel van (multicultureel) materiaal de verbondenheid van de kleuters van Het Moleke met de diverse samenleving verhogen?***

We kunnen geen gebruik maken van de aanwezig culturele diversiteit dus brengen wij de culturele diversiteit binnen in de klas. Hiermee willen we een antwoord bieden op de onderzoeksvraag. Voor kleuters echter is het begrip ‘de samenleving’ té groot. Daarom kiezen we ervoor om *diverse anderen* binnen te brengen in de klas. Via het implementeren van verschillende leermaterialen onderzoeken we of dit mogelijk is. Diversiteit wordt hierbij benaderd als een gewone realiteit. Via dit onderzoek wordt m.a.w. geprobeerd om leerkrachten bruikbare informatie te verschaffen om de verbinding met de samenleving te versterken wanneer de populatie van de school geen weerspiegeling is van die samenleving

1. Literatuurstudie

1.1 Verbondenheid: een breed begrip

Een onderzoek over verbondenheid start natuurlijk met het uitklaren van het begrip *verbondenheid*. Volgende synoniemen voor 'verbondenheid' werden opgenomen in de Nederlandse taal: Saamhorigheid, affiniteit, band, eensgezindheid, broederlijkheid, lotsverbondenheid, solidariteit en trouw. Van Dale Online geeft volgende verklaring "een vrouwelijk zelfstandig naamwoord dat het gevoel dat je bij elkaar hoort, uitdrukt" (2015). Humaner uitgedrukt is 'verbondenheid' de sleutel naar het maken van goede mensen (Jochems, 2010). Goede mensen kunnen we omschrijven als mensen die respect verdienen. Mensen die wat ze kennen, inzetten voor 'de juiste dingen'. "Mensen die zo in mekaar zitten dat ze geen hinder vormen voor het leven en de ontplooiing van andere mensen" (Jochems, 2010, p. 28). Een mens die zich met andere woorden verantwoordelijk voelt voor zichzelf, de anderen, de natuur en de wereld. Respect en zich verantwoordelijk voelen zijn belangrijke waarden binnen het menselijk bestaan. Het zijn principes en idealen die in een samenleving worden nagestreefd. We vinden ze belangrijk en geven ze daarom graag mee in onze opvoeding.

Volgens Anouck Depuydt (2005) is verbondenheid het sleutelwoord om uit te drukken wat we met waardenopvoeding moeten bereiken. Het kan niet beknopter en fundamenteler. "Zorg ervoor dat een mens zich verbonden voelt! Met vijf wezenlijke gegevens: zichzelf, de anderen, de samenleving, de materiële wereld, de natuur en het levensgeheel". Het is m.a.w. de goede band met het grotere geheel, de maatschappij, de materie, de andere en zeker met jezelf die ervoor zorgt dat je er respectvol mee omgaat. Door verbondenheid te voelen, durf je met je beide voeten stevig in het leven te staan. Verbondenheid gaat hand in hand met sociale ontwikkeling. Zo zeggen Laevers en Dupondt (2006, p.101): "Samen met de grotere bewustwording van gevoelens en relaties ontwikkelt zich een attitude van verbondenheid: het perspectief van de ander innemen, vormt immers de kern van een houding waarin je om de ander geeft".

De vijf omgevingscirkels (zie fig.1.) van Depuydt (Jochems, 2010) visualiseren de levensbanden waaraan aandacht moet geschonken worden wanneer we werken aan verbondenheid. Kinderen en jongeren die de kans krijgen om niet enkel via kennis, maar veeleer via diepgaande betrokkenheid ervaringen op te doen, ontwikkelen het vermogen om ethisch juist te durven handelen. Het zorgt ervoor dat probleemsituaties vermeden worden en een positieve energie wordt opgewekt.

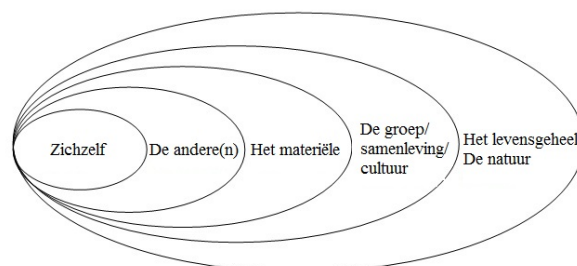

Fig. 1. De 5 omgevingscirkels (Jochems, 2010, p18)

In bovenstaande figuur zien we geen duidelijke grens tussen deze cirkels, integendeel: de verbondenheid tussen deze cirkels moet aanwezig zijn. Ze beïnvloeden elkaar. Hier gaan we in de volgende paragraaf dieper op in.

1.2 De vijf levensbanden ervaren

Om kinderen het beste uit zichzelf te laten halen, moeten we hen de kans geven om te werken aan hun verbondenheid met zichzelf, de anderen, de materie, de groep/samenleving en het grotere levensgeheel, de natuur.

1.2.1 Kansen tot verbondenheid met zichzelf

Het kind moet in vrede kunnen leven met zichzelf. “Een kind dat in verbinding leeft met zichzelf, leert kennen wat in hemzelf leeft, dit kind ervaart zichzelf. Het respecteert zichzelf en is zelfbewust” (Sluijter, 2008, p. 9). Als een kind zich onrustig of bedreigd voelt dan is het moeilijker om zich met een open houding naar verbondenheid te richten. Daarom is het belangrijk voor opvoeders dat zij zorg dragen voor de basisbehoeften van kinderen namelijk behoefte aan verzorging, aan tederheid en affectie, aan veiligheid en duidelijkheid, aan aandacht en waardering, aan actie en beweging, aan een zinvol levensperspectief (*De Pooter, 2009*). Naast de basisbehoeften zijn echtheid en acceptatie iets waar wij in het ervaringsgericht onderwijs ook veel belang aan hechten. We gaan hier later dieper op in onder de paragraaf *verbinding verbroken*.

Het werken aan de verbondenheid met zichzelf vormt een noodzakelijke basis voor een respectvolle houding naar anderen en nadien ook de wereld. Om de verbinding met zichzelf sterker te maken, moet een kind leren uit te komen voor zijn eigen mening. Als we een klimaat willen creëren waarin een kind kan groeien in verbondenheid moeten we kinderen sociaal en communicatief vaardig maken. Het durft zijn gevoelens te tonen en kan zijn talenten ontwikkelen in zijn tijd. Een kind werkt aan zijn zelfvertrouwen en daar kunnen wij als opvoeder bij helpen. Er zijn drie manieren om te reageren op kinderen: negeren, verwerpen en erkenning geven (Terpstra & Prinsen, 2006). Bij negeren, ga je totaal voorbij aan wat een kind doet of zegt. *bv: ‘Mama, ik voel pijn in mijn buik.’ ‘Als je straks naar oma gaat, vraag je haar dan soep in te vriezen?’* Wanneer je wel ingaat op wat het kind doet of zegt, maar niet doorvraagt naar de kern van het probleem, verwerp je. *bv: Het kind laat duidelijk merken dat het buikpijn heeft. De papa zegt ‘Het is goed, ik zal je turnles afbellen. We gaan straks naar het feest van Nonkel Tom.’* Erkennen doe je pas wanneer je aanneemt wat het kind doet, dit laat merken en er vervolgens negatief of positief op reageert. *bv: Het kind laat duidelijk merken dat het buikpijn heeft. Oma reageert: ‘kind toch, hopelijk is het snel weer beter. Doe je jouw schoenen aan dan breng ik je weg.’* Kinderen voldoende erkenning geven, helpt hen om de band met zichzelf te versterken.

“Daarnaast is het goed om met kinderen te praten over hun kwaliteiten” (Terpstra & Prinsen, 2006, p. 66). Praten met kinderen is sowieso goed. En dan hebben we het wel degelijk over praten, want vertellen doe je alleen en praten doe je samen (Wieers, 2012). Als kinderen iets vertellen, voelen ze erkenning wanneer je het kort opnieuw verwoordt in eigen woorden. Kinderen geven meestal aan of je juist zit en dan ben je aan het praten. Tijdens dat praten kan er ook al sprake zijn van verbondenheid met de ander onder voorwaarde dat er een zekere verbondenheid is met zichzelf. Want als men affiniteit met zichzelf ervaart, kan men ook openstaan voor de ander en wat er zich afspeelt in de omgeving. Er komt dan een energie vrij die we gebruiken bij het aangaan van interacties.

1.2.2 Kansen tot verbondenheid met de anderen

Kinderen gaan voornamelijk in interactie met elkaar tijdens hun spel. Door spel leren kinderen rekening houden met elkaar. Ze hebben samen plezier, delen ervaringen en lossen conflicten onder elkaar op. Mensen maken verbinding met elkaar door te communiceren. We kunnen niet niet communiceren als we elkaar tegenkomen (Wieers, 2011). (G)een blik is voldoende om een boodschap uit te stralen. Het is echter niet zo dat we verbinding maken door die (on)gewilde communicatie. Ook hier is het belangrijk om je eigen gevoelens te kennen en te leren tonen. Enkel zo kan de verbondenheid met de andere groeien. Het is door de gelijkenissen, hoe klein ook, die we bij elkaar ontdekken dat we verbondenheid ervaren (Laevers, 2006).

Echt luisteren, respect voor elkaar opbrengen, aandacht hebben voor de wensen en behoeften van de ander brengen verbinding tot stand. Kinderen moeten de vaardigheden kunnen ontwikkelen om actief deel te nemen aan onze samenleving. Kinderen die goede contacten ervaren, kunnen ook zelf in hun eigen contacten aandacht en respect opbrengen (Jochems, 2010). Jong geleerd, is oud gedaan. Ook bij volwassenen zien we duidelijke verschillen tussen mensen die het gewend zijn om contact te moeten leggen en mensen die zich eerder isoleren. Die eerste groep wordt als het ware getraind in het aandacht hebben voor de ander. Waarmee niet beweerd wordt dat het per definitie ook zo is. Het is niet omdat mensen veel contact moeten leggen in het uitoefenen van hun beroep dat ze daarom ook steeds aandacht hebben voor de ander.

In sommige families is het bijvoorbeeld niet de gewoonte om elkaar te kussen of te omhelzen bij een begroeting, bedanking of aanmoediging. Het is niet zo dat iedereen hier op elk moment nood aan heeft. Soms zou het gevoel van verbondenheid hier wel door kunnen versterkt worden. Ergens is het een gevoel van erkenning, van ‘hé jij hoort erbij, ik ken jou en ik apprecieer wat je doet.’ Daartegenover staat dat we kinderen beter niet dwingen tot lichamenlijk contact. Verplicht een kus geven aan oma of een knuffel aan opa druist in tegen de lichamenlijke integriteit. Of ze een bepaald lichamenlijk contact willen of niet kunnen kinderen heel goed zelf aanvoelen. Als ze dan te horen krijgen dat ze gewoon een kus of knuffel moeten geven, net nu ze zelf aanvoelden en het misschien zelfs zeiden dat ze het niet wilden, krijgen ze de boodschap dat ze niet moeten vertrouwen op hun eigen gevoel. Bovendien ervaren ze zo ook dat zij zelf geen zeggenschap hebben over hun lichaam (Herlaar, 2015).

De verbondenheid met zichzelf krijgt op zijn beurt een flinke deuk. Bovenstaand voorbeeld laat zien dat er geen duidelijke grens is tussen de cirkels van verbondenheid en dat ze elkaar beïnvloeden. Zo merken we hier een beïnvloeding tussen de band met zichzelf en de band met de anderen.

Kinderen komen te weten hoe zij “zijn” door zich te spiegelen aan anderen en te ervaren hoe anderen reageren op hen zelf (Cuvelier, 1998). Het is een manier van reflecteren waarin kinderen groeien naarmate ze ouder worden. Het zijn wij als volwassenen die het voorbeeld geven. “Kinderen leren van wat hun opvoeders voordoen. Als zij ervoor kiezen om te communiceren vanuit harmonie en compassie, leven ze hun kinderen voor om verbindend te communiceren” (Sluijter, 2008, p. 10).

Als we willen dat onze kinderen zich ontwikkelen tot een authentiek en zelfverzekerd persoon met verantwoordelijkheidsgevoel, empathie en een optimistische kijk op het leven, dan zit er maar één ding op: zelf die authentieke, zelfverzekerde persoon worden. Empathie koop je niet, dat leren onze kinderen van hun omgeving. Als wij ons interesseren in de gevoelens van anderen, zien onze kinderen dat en leren ze dat het normaal is. Maar als wij vooral met onszelf bezig zijn, zien kinderen dat ook. Als opvoeders meegeven aan kinderen dat ze zorg moeten dragen voor elkaar en iedereen moeten laten meespelen op de speelplaats, maar zelf niet het goede voorbeeld geven door bijvoorbeeld continu slecht te spreken over bepaalde personen, dan leren kinderen niet wat die verbondenheid juist inhoudt. Ook het zorg dragen voor andermans gerief is hier een voorbeeld van. Als ouders hun kinderen zorgvuldig willen leren omspringen met het geleende materiaal van een ander moeten ze hiervoor de mogelijkheid creëren. Als we helderheid krijgen waarom we iets doen, doen we dat met plezier. Dit brengt ons naadloos bij de volgende omgevingscirkel namelijk die van de verbondenheid met de materie.

1.2.3 Kansen tot verbondenheid met de materie

In het verbonden zijn met de materie zit een grote kracht verborgen. Wanneer kinderen de waarde van de materie leren kennen, zullen ze er een groter respect voor opbrengen. Ze zullen zich verantwoordelijk voelen, het waarderen en er op de juiste manier gebruik van maken (Jochems, 2010). Kinderen ontwikkelen geen verbondenheid met de materie door er van op afstand naar te kijken via boeken of tv. Neen, ze komen pas in verbinding als ze de materie mogen ervaren. Om iets grondig te ervaren zijn onze ogen en oren echter niet voldoende. Eigenlijk voelt ieder kind dat aan. Ze hebben de reflex om iets dat ze niet kennen op te pakken. Die reflex is zo groot dat kinderen regelmatig ‘niet aanraken!’ horen. Dat is jammer, want zo missen ze een belangrijke schakel waarmee ze de wereld zouden moeten verkennen (Sluijter, 2013). Jochems (2010) vergelijkt de zintuigen van kinderen met vensters om naar de wereld te kijken. “Door ze met verschillende materialen in intens contact te brengen, voeden we hun zintuigen: geuren, geluiden, smaken, tastindrukken” (Jochems, 2010, p. 83). Kinderen laten kennismaken met de werkelijke afkomst van de dingen zorgt ervoor dat ze er bewuster mee omgaan. Kinderen moeten weten dat niet alles zomaar uit de winkel komt en dat je om naar de winkel te gaan niet zomaar oneindig veel geld uit de muur kan halen. Melk komt van de koe, voor vlees hebben ze een dier geslacht en mensen gaan werken om geld te verdienen.

Kinderen hoeven niet alles van naaldje tot draadje uitgelegd te krijgen, maar door ze de kans te geven zelf de dingen te ontdekken, maken ze ongedwongen verbinding. Een voorbeeld: een kind dat fruit en groenten verafschuwt, zouden we kunnen betrekken in een mini-moestuinproject. Je zal zien dat het kind veel sneller geneigd zal zijn om zijn eigen groentjes te proeven vermits het met zijn eigen zintuigen ervaren heeft hoe deze zijn kunnen groeien. De verbondenheid met de natuur die we hier kunnen bespeuren, bevestigt nogmaals de beïnvloeding van de verschillende cirkels. Leeruitstappen naar de boerderij, een rondleiding in de fabriek of mama zelf een broek zien maken; het zijn maar een aantal voorbeelden van hoe kinderen hun zintuigen als vensters kunnen inzetten. Via een rijke leeromgeving bieden we kinderen de kans om de werkelijkheid rondom hen te ontdekken en ervaren. In de klas doen we dat door enerzijds een rijk basismilieu te scheppen waarin kinderen doorheen de dag vrij kunnen vertoeven en vrij dingen kunnen ontdekken. Anderzijds zorgen we voor een gevarieerd aanbod aan activiteiten waarbij kinderen de kans krijgen vertrouwde materialen verder te onderzoeken en nieuwe materialen te exploreren. Dit gebeurt door er zelfstandig mee aan de slag te gaan en door in interactie te treden met de anderen. Door samen voor deze materialen van de klas in te staan, ervaren de kinderen een verbondenheid met de klasgroep. Want als er iets stuk of verloren gaat, draagt heel de klas daar de gevolgen van. Het is dan heel de klas die geen gebruik meer kan maken van deze materialen. De kinderen gaan dus samen een engagement aan. Dit engagement komt ook aan bod in de verbondenheid met de samenleving.

1.2.4 Kansen tot verbondenheid met de samenleving

Engagement lijkt het sleutelwoord voor deze paragraaf. Zorg en sociaal engagement zitten vevat in het veelomvattend woord diakonia, dat zijn oorsprong vindt in de wereld van het geloof. Het betekent letterlijk dienstbaarheid, de dienst aan de wereld. Onder meer het organiseren van solidariteitsacties, pestpreventie en kleinere projecten vallen hieronder. “Het leven stopt niet bij de voordeur” (Sluijter, 2008, p. 11). We moeten kinderen een gemeenschapsgevoel bijbrengen door hen te betrekken in kleine projecten. De Adventsprojecten op school zijn hier mooie voorbeelden van. Ook de vlaaienverkoop voor de turnclub of het helpen opbouwen bij het overgangsrutueel van de scouts behoren tot de kleine dingen die kunnen gedaan worden binnen de directe omgeving. Een verbinding met de maatschappij komt er niet vanzelf. We moeten kinderen hierin steunen door hen te laten deelnemen aan nevenactiviteiten, hen te laten buiten spelen op het pleintje en hen later aan te moedigen om een groter engagement aan te gaan. Als kinderen nog klein zijn, kunnen we hen al aanmoedigen om in verbinding te treden met de samenleving. Dit kan natuurlijk enkel als wij als volwassen opvoeder het goede voorbeeld geven. Zo zijn er scholen die met hun kleuters naar het ouderlingentehuis gaan om daar deel te nemen aan de animatie samen met de bewoners. (Brede) scholen brengen kinderen in contact met organisaties in de omgeving van de school. Kinderen leren op die manier een bredere omgeving kennen. Vroeger was je lid van een brede familie, een buurt, wijk of dorp. Iedereen kende elkaar. In de huidige samenleving zijn we meer op onszelf gesteld. Privacy is iets wat we hoog in het vaandel dragen en die proberen we te creëren door meer op onszelf te leven.

Hoe kinderen omgaan met dingen die op straat gebeuren, pikken ze op van hun ouders. Een man valt neer en een moeder belt een ambulance, een ruzie tussen burens escaleert en vader belt de politie. Als ouders zich zouden onttrekken aan elke verbondenheid met onbekende andere mensen en ze hun verantwoordelijkheid ontvluchten, zal het kind dat voorbeeld mogelijks volgen (Jochems, 2010). Toch is dit niet per definitie het geval. Een kind kan ook beslissen net het tegenovergestelde te doen uit verafschuwing van wat zijn ouders deden, uit verbondenheid met zijn omgeving. Zo zijn er bijvoorbeeld kinderen die uit een welgesteld gezin komen en via de jeugdbeweging in contact komen met een solidariteitsactie. Waar de ouders voordien oude kledij gewoon bij de restafval gooiden, beslissen de kinderen nu om deze kleren naar een kledingcontainer te brengen. De kinderen verafschuwen dan niet per definitie wat hun ouders voordien met de kledij deden, maar ze komen wel zelf tot het besef dat deze kledij een betere bestemming kan krijgen. Ze ervaren een band met de samenleving. Wanneer de kinderen dan ook stilstaan bij de afvalberg die ze hierdoor verminderen en de positieve gevolgen voor het milieu ten gevolge van hun goede daad begeven we ons in de vijfde en laatste omgevingscirkel: die van de verbondenheid met de natuur en het grotere geheel.

1.2.5 Kansen tot verbondenheid met de natuur

In tegenstelling tot de vorige vier cirkels betreft de verbondenheid hier een deeltje van het grotere geheel. Waar we voordien een optelsom maakten tussen het 'ik' en de verbinding met, gaat het hier over het geheel dat meer is dan de optelsom van de delen. De verbondenheid met de natuur is een synergie tussen de vorige cirkels van verbondenheid. Door ons bewust te zijn van die synergie, maken we de verbondenheid met de natuur alleen maar groter (Kerknet, 2005). Het is het stuk waarin ons bestaan zich afspeelt en waar alles en iedereen deel van uitmaakt. Kinderen moeten vrij kunnen spelen in de natuur om de verbondenheid al dan niet bewust te voelen. Neem nu bijvoorbeeld een kind dat ontzettend gelukkig wordt van het vinden van een lieveheersbeestje, het plukken van een bosje bloemen voor oma of het hevig springen in de plassen die ontstonden door een hevige regenbui. Dat zijn allemaal dingen die we onze kinderen niet mogen onthouden. Ook wanneer we niet in een groene omgeving leven, kunnen we onze kinderen hiermee in contact brengen. Zo kunnen we bijvoorbeeld een herfstwandeling maken in een naburig park, een echte spar in de klas halen tijdens de kerstperiode of samen bloemen planten in de bloembakken aan de voorgevel. Naast de verbondenheid met de natuur horen in deze cirkel o.a. ook religieuze of andere levensbeschouwingen thuis.

Zo gaat het gedachtegoed van de katholieke school uit van het evangelie. Dat wil zeggen dat het uitgaat van een overtuiging dat Jezus mensen kan bewegen om heel ver te gaan in de liefde, de dienstbaarheid en het respect voor elkaar. Heel het evangelie spreekt over 'durven overdrijven': 'Doe meer dan wat van u verwacht wordt, durf ver gaan in wat menselijk goed is.' Daarom proberen we doorheen het leven van elke dag op school, het gezicht van Jezus te herkennen. Zoals bijvoorbeeld Mattheüs (Mt. 5,13-16) het ooit zo mooi verwoordde 'Wij zijn het zout der aarde, het licht in de wereld.' Wij kunnen het: mensen bevestigen en bemoedigen, om licht te doen doorbreken in het leven van mensen om ons heen.

Een lamp die in het zicht wordt gezet, niet om aandacht naar zich toe te trekken, maar om lichtbron te zijn die het donker doet verdwijnen, die inzicht geeft bemoediging en perspectief, een lamp die mensen uitlicht en mooi maakt. Want daar zit leven in. Wanneer we het beste van onszelf geven om anderen en de natuur te doen groeien, getuigen we van dat licht. En zo is het ook met zout. Op zichzelf is het niets speciaals. Het wordt pas bijzonder als het wordt toegevoegd aan het gerecht. Als mens worden wij aangemoedigd om een 'zoutje' te zijn. Om een toegevoegde waarde te zijn voor de mensen met wie en de aarde waarop we leven. Veel mensen voelen zich verbonden met alles wat leeft.

Of we dit nu God, Jahweh, Allah of het overstijgende noemen, het is van onschatbare waarde als we onze kinderen daarin kunnen meenemen (Jochems, 2010). In zeer kleine dingen kunnen we onze kinderen deze verbondenheid met alles wat leeft meegeven. Neem bijvoorbeeld de aanwezigheid van een spin in de klas. We kunnen deze plattrappen. Dan zijn we er meteen van verlost. Maar we kunnen ze evengoed op een papiertje naar buiten dragen. Of nog beter: we kunnen ze op onze hand laten kruipen en rustig terugzetten in de natuur. Bijhorend kunnen we de kinderen vertellen over de nuttige functies die een spin heeft. Op die manier krijgt een kind de kans om de verbondenheid met het grotere geheel te ervaren.

In Morgenrood (Driessen, 2009) kunnen we lezen dat Nietzsche ooit zei dat we leren en dat geleerde overdragen op volgende generaties. Zo zijn we dragers van een traditie. We zijn erfgenamen, maar laten ook erfenissen na. Daardoor worden we steeds een beetje meer mens. Dat is wat wij met onze kinderen doen: we laten ze steeds een beetje meer mens worden door ze te laten zijn in het grotere geheel, door onze eigen ervaringen mee te geven en ze zelf te laten ontdekken hoe de wereld in mekaar zit, door hen al dan niet ervaringen aan te reiken. Door afstand te nemen van waarmee we bezig zijn, kunnen we ons nog bewuster worden van de verbondenheid die we hier ervaren. We maken ons dan los van de directe waarneming. Plots kan er dan een bewustwording plaatsvinden van ons kleine 'ikje' in het grote geheel. 'Waar komen wij vandaan?' 'Wat is de bedoeling van ons bestaan?' en 'Waar gaan we nadien naartoe?'; het zijn allemaal vragen die ons doen aanvoelen dat wij slechts een deeltje zijn van miljoenen jaren geschiedenis. Al zoveel jaren bestaat deze wereld en al zoveel jaren mogen mens en dier hier gebruik van maken. Een verbondenheid die aanmoedigt tot respect voor het grotere levensgeheel.

1.3 Verbinding verbroken

Als we bewust of onbewust geen affiniteit hebben met de omgeving en er dus geen sprake is van de verbondenheid waarover we het hiervoor hebben, kan dit ervoor zorgen dat we ons voelen wankelen en uit evenwicht geraken. Wanneer de band met zichzelf, de anderen of de wereld niet hecht genoeg is, wanneer er een schakel ontbreekt, kan dit leiden tot crimineel en respectloos gedrag, zo blijkt uit onderzoek (Deklerck, 2001). Eigenlijk weten we dat grensoverschrijdend gedrag daar vaak uit voortkomt en in het woord de-link-went is het al aanwezig. In 'de-link' zit het ontbreken van een schakel (Depuydt & Deklerck, 2005). Delinquent gedrag klinkt erg zwaar en grotesk, maar wanneer we spreken over normoverschrijdend gedrag, denken we spontaan ook aan kleuters die dingen doen die niet door de beugel kunnen. Neem bijvoorbeeld een kleuter die de muur van de gang volkleurt met wasco's. We kunnen dat bekijken vanuit de beleving van die kleuter en zijn onderlinge relatie met in dit geval de materie. De klemtoon ligt hier niet op het feit dat de kleuter iets doet dat niet mag. Het gaat er om dat de kleuter geen respect heeft voor datgene waar hij mee omgaat. Zo geeft Deboutte (2006) ook het voorbeeld dat leerlingen die samen met hun leerkracht afspraken maken, deze beter zullen nakomen dan wanneer de leerkracht een aantal regels oplegt waarbij de leerlingen zich moeten neerleggen. Er is sprake van een verbinding vanwege het overleg dat hierover plaatsvond. De leerlingen kregen het gevoel inspraak te hebben en dat sluit aan bij wat we eerder vaststelden: betrokkenheid zorgt voor verbondenheid.

In de kleuterschool komen we regelmatig kinderen tegen die veelvuldig grensoverschrijdend gedrag stellen. Als we op zoek gaan naar de bron van dit gedrag, zien we dat sommige kleuters verbinding missen. Een slechte thuissituatie, geen vrienden in de klas of geen klik met de juf zijn mogelijks de oorzaak van dit gedrag. Een kind dat het gevoel heeft achtergesteld te worden, heeft de kans om het geloof in zichzelf en de verbinding met zichzelf verliezen. Doordat de eigenwaarde niet voldoende groot is, durft het geen verbindingen meer aangaan met anderen. Het kind leert niet open te communiceren en kan geloven dat het niet voldoet aan de verwachtingen van anderen. Het gevoel dat er geen ruimte is in het leven voor het kind kan aanzetten tot grensoverschrijdend gedrag (Laumans, 2012). Het kind probeert zich op een andere manier kenbaar te maken. Het kind voelt zich emotioneel niet meer goed en is het gevoel van welbevinden kwijt. Samen met het kind zullen we opnieuw moeten zoeken naar innerlijke rust en vitaliteit.

1.4 Verbinden door welbevinden

We spreken over welbevinden wanneer een kind zich thuis voelt, het zichzelf kan zijn, het zich emotioneel veilig voelt en het met volle teugen kan genieten. Dit uit zich in spontaneïteit, vitaliteit en innerlijke rust (Laevers & Depondt, 2006). Als opvoeder zijn we de aangewezen persoon om samen met het kind te werken aan dit zelfwaardegevoel.

Een collega van Rita Pierson (2013), al 40 jaar docente, zei ooit tegen haar in een gesprek: 'Ik word niet betaald om de kinderen aardig te vinden.' Zij reageerde: 'Kinderen leren niet van mensen die ze niet aardig vinden.' Zij doet een bezielende oproep aan docenten om te geloven in hun leerlingen en verbindingen met hen aan te gaan op een menselijk, persoonlijk niveau.

Het is immers meestal geweten waarom jongeren vroegtijdig de school verlaten of waarom kinderen niet leren. Het kan onder meer te wijten zijn aan armoede, lessen missen of slechte vrienden. Een van de dingen waar we het te weinig over hebben, is de waarde en het belang van de verbinding tussen mensen. Daarom zijn goede leerkrachten geweldige acteurs. En net dat lijkt haaks te staan op de 'echtheid' die zo voorop wordt gesteld binnen het ervaringsgericht onderwijs. We zijn echt wanneer we erin slagen ons te tonen zoals we zijn. Wanneer in ons gedrag de persoon doorschemert die we zijn, zijn we goed bezig. Daarom moeten we ons bewust zijn van onze eigen gevoelens en gedachten. Het is belangrijk om in te zien dat we voor sommige kinderen meer affectie hebben dan voor andere. We moeten dat kunnen inzien. En daar zit de link: als we ons zelf bewust zijn van het feit dat we niet alle kinderen even leuk vinden, hoeven de kinderen dit niet zo aan te voelen. Want dan weten wij daar mee om te gaan. Dan zijn wij in staat om deze kinderen vanuit een positieve invalshoek te benaderen. Door ons bewust te zijn van onze eigen gevoelens en ze te accepteren, zijn we in staat de kinderen te accepteren. Zo kunnen we elk kind uniek vinden en blij zijn dat ze een deel van de klasgroep zijn. Samen met hen werken we aan de verbinding die zo noodzakelijk is om zelfverzekerd in het leven te staan. Dat is de opdracht van elke opvoeder. Dat samenwerken gebeurt al van kleins af aan. Als baby al voelen we de drang om te exploreren. In een veilige omgeving met voldoende uitdaging gaat dit vanzelf. Zolang we nog echt heel jong zijn, trekken we ons tijdens ons ontwikkelen niets aan van onze omgeving. Deze drift om te ontwikkelen blijft ons hele leven. We zijn zelf in staat om onze ontwikkeling te sturen. We kunnen onszelf m.a.w. zien als regisseur van ons eigen ontwikkelingsverloop.

Hoe ouder we worden, hoe bewuster we deze regie in handen nemen. Toch is het ook zo dat hoe ouder we worden, hoe meer we ons laten sturen door onze omgeving. 'De innerlijke drang tot ontwikkeling wordt al snel overgenomen door het standaard programma dat veel kinderen niet past' (Sluiter, 2008, p. 23). Zo zijn er bijvoorbeeld kinderen die niet aarden in een standaardschool. Denk hierbij maar aan de kinderen die zich meer thuis voelen in een methodeschool of kinderen die doorverwezen worden naar het buitengewoon onderwijs.

Belangrijker is dat een kind de mogelijkheid moet krijgen om op zijn eigen tempo te leren. Als het kind zelf mag kiezen hoe lang het erover doet om iets zich eigen te maken, leert het geconcentreerder en zal wat het kind geleerd heeft hem langer bijblijven. Zo creëren we binnen het ervaringsgericht onderwijs een klasklimaat waarin kinderen hun gevoel van welbevinden het grootst is (Laevers & Depondt, 2006). Kinderen die dat gevoel ervaren, voelen zich uitermate goed. Ze zijn op dat moment in staat om te genieten en stellen zich open voor al wat op hen afkomt. Door hun spontaniteit durven ze zichzelf te zijn en ervaren ze een innerlijke rust die er voor zorgt dat het kind een unieke verbondenheid ervaart met zichzelf en zijn omgeving. Hoe meer een kind de verbondenheid met zichzelf ervaart en vertrouwt op zijn ik, hoe groter de toestand van welbevinden zal zijn. Daarom is het belangrijk dat wij als opvoeder van het kind zoveel mogelijk zorgen voor een positief klimaat waar er ruimte is voor initiatief. Waarom welbevinden een goede basis blijkt te zijn om verbindingen aan te gaan, wordt duidelijk in de volgende paragraaf over de metafoor van de appelboom.

1.5 Het appelboommodel

We zijn de taal van de verbinding een beetje kwijtgeraakt. We praten soms enkel nog in de taal van het hebben, de economie en in de taal van het eigenbelang. We moeten echter blijven beseffen dat de taal van het voelen net zo belangrijk is voor ons welbevinden, de verbinding en voor het voor elkaar kunnen zorgen. Als we verbinding willen voelen, moeten we ook in staat zijn om verbinding te maken. Verbinding maken met de omgeving doen we enkel door die werkelijk te beleven, door ermee in aanraking te komen. We zullen die omgeving ook enkel beschermen als we er een verbintenis mee zijn aangegaan. Alles waar we contact mee maken, brengen we naar ons toe. We stellen ons dan bereid om erom te geven en om van betekenis te zijn. Misschien is dat wel net het mooiste aan mens zijn: het feit dat we ons kunnen verbinden en dat we ons kunnen verplaatsen in wat een ander moet meemaken. Dat kunnen pijnlijke, confronterende dingen zijn, maar evengoed kunnen het fantastische ervaringen zijn. Verbondenheid is er overal. Er kan een schakel ontbreken, maar er kan niet geen verbinding zijn. En als we een verbinding proberen te verbreken, krijgen we een onbehaaglijk gevoel. Dat gevoel wordt alleen maar heftiger vanuit de weerstand die we bieden. En dat komt doordat iedereen een diep verlangen heeft naar verbondenheid. Door verbonden te zijn, hoeven we ons niet eenzaam te voelen.

Het gedachtegoed van verbondenheid wordt mooi samengevat in het appelboommodel (Onderwijs Vlaanderen, 2015). De boom staat symbool voor de jonge mens in zijn volle ontwikkeling. Dankzij het licht, de nodige vochtigheid en ruimte blijft de boom altijd maar groeien. Meer bepaald hebben we het hier over het welbevinden in het algemeen. De vijf omgevingscirkels waarmee een mens verbonden kan zijn, worden voorgesteld door de wortels. Die zorgen ervoor dat de boom stevig in de grond staat. De heerlijke vrucht die in de boom hangt te pronken, de appel, stelt de positieve, respectvolle houding voor waarmee de jonge mens in het leven staat. Jammer genoeg krijgt die vrucht soms niet de kans om optimaal te rijpen doordat ze bestookt wordt met ongedierte of ziektes. Deze staan symbool voor de negatieve omgevingsfactoren waarmee kinderen en jongeren kunnen te maken krijgen. We denken hierbij aan problematische opvoedingssituaties, negatieve groepsdruk en andere negatieve invloeden van buitenaf. Om te voorkomen dat de vrucht niet in staat is verder te rijpen, kunnen we gebruik maken van verdelger. Deze stelt de symptomatisch aanpak van het probleem voor. Verder bedoelen we hiermee curatieve en constructieve maatregelen, alsook specifieke en algemene preventie maatregelen. Problemen die er al zijn, worden aangepakt en problemen die nog kunnen komen, worden al preventief behandeld. Al blijft het de bedoeling om een gegarandeerde omgeving te creëren waarin de boom mag groeien.

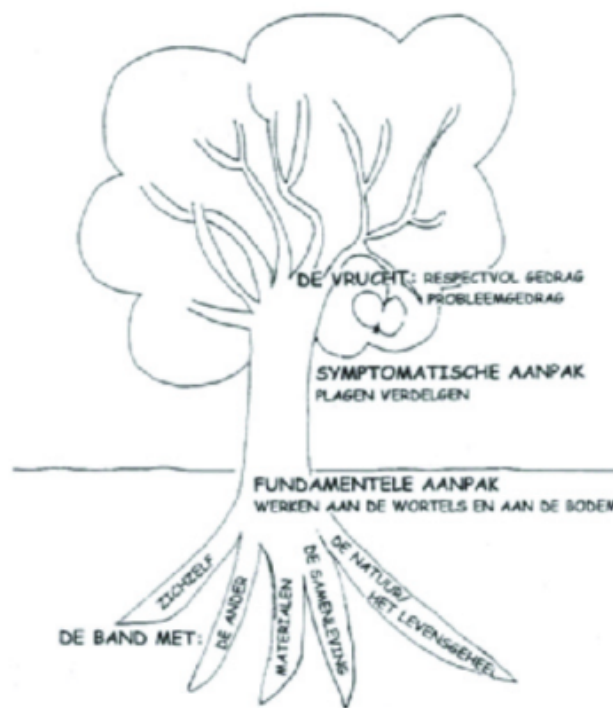

Fig. 2. Het appelboommodel (Onderwijs Vlaanderen, 2015, p. 4)

Vanuit het appelboommodel kunnen we zien dat het opbrengt om preventief problemen aan te pakken. De media overstelpt ons met teleurstellende berichtgevingen over xenofobie, vluchtelingenhaat, extremisme en andere spijtige mededelingen over gebeurtenissen in de wereld die het ons moeilijk maken om onbezorgd in het leven te staan. Er lijkt gebrek te zijn aan respect voor de ander en de omgeving rondom ons. We moeten de verbondenheid zoveel mogelijk opnieuw tot stand laten komen en ze doen groeien als we ervan uitgaan dat respectloos gedrag voortkomt uit een gebrek aan verbondenheid (Deboutte, 2006). Met die ondervinding kunnen we ervan uitgaan dat de jonge mens respectvoller en zelfverzekerder in het leven gaat staan. Zo zegt Gandhi dat we de mens vaak horen zeggen dat deze wereld meedogenloos is en als je wilt overleven je zelf ook meedogenloos moet zijn. Hij is het daar niet mee eens. Deze wereld is wat wij ervan gemaakt hebben. Als we onszelf veranderen, kunnen we de wereld veranderen. Onszelf veranderen begint met het veranderen van ons taalgebruik en onze communicatiemethoden (Rosenberg, 2012).

We moeten er dus voor zorgen dat onze kinderen van kleins af aan leren om in dialoog te gaan. Het is de eerste stap naar een wereld met meer liefde en begrip.

Onbekend is onbemind. Wat mensen niet kennen, daar blijven ze liever ver van weg. Om tot verbondenheid te komen, is het belangrijk om iets of iemand goed te leren kennen. Over het algemeen kunnen we zeggen dat kinderen die in een warm en veilig nest opgroeien het goede dat ze gekregen en geleerd hebben, overnemen van hun ouders en andere opvoeders. Ze sturen bij waar ze het nodig vinden. Dit maakt deel uit van het fundament, de wortels van hun appelboom.

1.6 Groeikansen in de boomgaard

Via de metafoor van de appelboom kunnen we stellen dat onze kinderen samen één grote boomgaard vormen in een geglobaliseerde wereld, gekenmerkt door een grote diversiteit. Als opvoeders kiezen wij ervoor om al deze bomen gelijke kansen te geven en hen te voeden met de nodige humus. Zo maken we van hen mensen die respect verdienen. Mensen die zich verantwoordelijk voelen voor zichzelf, de anderen, de natuur en de wereld. Tegenover plagen van uitsluiting zetten we verdelgers van verbondenheid en solidariteit in. Wij willen kinderen helpen groeien in een hoopvol handelingsperspectief (De Pooter, 2009). We willen hen de nodige handvaten bieden die hen de mogelijkheid geven om zich te kunnen verbinden met de samenleving. Het is daarom nodig dat we onze kinderen vaardig maken in het op een positieve manier omgaan met diversiteit. Om te kunnen groeien in die verbondenheid met de samenleving en de kinderen de kans te geven deze competenties te ontwikkelen, moeten wij als opvoeders, leerkrachten het juiste voorbeeld geven en kiezen voor de juiste leermiddelen. Op die manier kunnen we preventief plagen van onverdraagzaamheid bestrijden.

1.7 Plagen van onverdraagzaamheid bestrijden

Kinderen brengen veel tijd door op school. Het is dan ook de ultieme omgeving waar we de aanzet kunnen geven om te werken aan de verbondenheid met de samenleving en plagen van onverdraagzaamheid te bestrijden. Op school krijgen onze kinderen te maken met diversiteit allerhande die in onze samenleving voorkomt. Wanneer we spreken over hoofddoeken en traditionele kledij focussen we ons op de sociaal-culturele diversiteit. Werken aan de verbondenheid met deze vorm van diversiteit lijkt vooral vanzelfsprekend als ze in grote mate aanwezig is op school en in de omgeving van de school. Dan gaan we aan de slag met hetgeen we voorhanden hebben. Meer bepaald kunnen we dan ingaan op de verschillende culturen van de kinderen op school of dingen die we opmerken op straat. Maar wat doen we wanneer deze diversiteit niet visueel aanwezig is, wanneer er bijna geen kinderen van andere origine op school zitten? We zouden een thema kunnen uitwerken over een andere cultuur. Er is niets verkeerd aan een hoge betrokkenheid creëren door samen djembé te spelen, rijst met stokjes te eten of een verkleedkoffer aan te bieden met typische klederdrachten. Maar toch kijken we graag verder. We willen immers dat de kleuters groeien in verbondenheid en dat doen we niet door te wijzen op verschillen tussen onze en andere culturen. Verbondenheid groeit vanuit herkenning (De Wolf, 2008). We zullen dus moeten focussen op de gelijkenissen. Daarom is het belangrijk om diversiteit niet weer te geven als iets dat anders is, iets dat speciaal is. Kinderen uit andere culturen spelen, leren en knutselen ook net als wij. Ondanks de soms ongelukkige verwoordingen willen we geen wij-zij verhaal creëren.

We zullen wel aandacht moeten hebben voor de naaste ontwikkeling van de kleuter om ervoor te zorgen dat ze diepgaand leren. De buitenwereld verbinden met hun wereld is daarom van groot belang. We focussen niet op de hoeveelheid kennis die de kleuters vergaren, maar wel op het actieve exploreren van de samenleving en het ontdekken dat er soms verschillen zijn, maar dat mensen vooral veel gemeen hebben. Sharron Mc Elmeel, auteur van kinderboeken, vat het mooi samen: “Kinderen hebben behoefte aan zowel spiegels als ramen. Veel gekleurde kinderen zien de wereld alleen via ramen en zij hebben spiegels nodig. Andere kinderen zien alleen spiegels en zij moeten de wereld ook door ramen leren zien” (Sumter, 2015, online). Volgens drie doelen willen we met de kleuters werken aan een fundament van respect:

Zo willen we kleuters nieuwsgierig maken naar onbekende dingen en hen in een later stadium laten ontdekken dat diversiteit kansen kan bieden. Zoals eerder gesteld willen we onze kleuters ook de gelijkenissen tussen verschillende mensen doen inzien. En als laatste willen we de blik van de kleuters verruimen (De Pooter, 2010). Het is niet omdat ze de culturele diversiteit niet meteen kunnen opmerken in hun nabije omgeving dat deze niet aanwezig is. We willen dus werken aan een open en respectvolle houding tegenover mensen van andere culturen, tegenover onze diverse samenleving.

2. Praktijkanalyse

2.1 Duiding van de praktijkanalyse

Het Moleke, de vrije kleuterschool in Rijkevorsel, probeert via godsdienstmomenten en lokale projecten de christelijke aspecten op een eigentijdse manier voel- en zichtbaar te maken voor ouders, kleuters en andere participanten. Ze willen daarbij waarden en normen herkenbaar maken.

In de multiculturele samenleving van de school proberen ze openheid te creëren voor diversiteit, andere levensvisies en levenshoudingen terwijl ze als katholieke school hun eigenheid willen blijven benadrukken (Het Moleke, 2014). Wanneer er kleuters van een andere origine in de klas zitten, doen ze dit bijvoorbeeld door een kringgesprek te voeren wanneer een kleuter de volgende dag afwezig zal zijn voor het Offerfeest. Tijdens de kerstperiode gaat het er dan weer over waarom de meerderheid wél Kertmis viert en een aantal kleuters niet.

Diversiteit betekent verscheidenheid, heterogeniteit. Diversiteit is er overal dus ook op school. Omgaan met diversiteit kan dus moeilijk vermeden worden. Bovendien is elke school of instelling ingebed in een samenleving die per definitie divers is. Elke school kan dan ook niet anders dan nadenken over hoe men het begrip diversiteit invult en welke acties men wil en kan ondernemen om constructief om te gaan met diversiteit. Door dieper in te gaan op diversiteit kan men zich ermee verbinden. Diversiteit kent verschillende aspecten: een historisch, een socio-economisch, een cultureel, een demografisch, een ecologisch en een biologisch aspect. Wanneer er in dit onderzoek wordt gesproken over diversiteit kadert dat binnen de culturele diversiteit. Doordat er meer diversiteit is binnen onze samenleving wordt er van het onderwijs verwacht daar op in te spelen. Hierbij denken we onder meer aan het leerplan wereldoriëntatie waarin er een doel gewijd is aan het leren omgaan met de multiculturele samenleving (VVKBaO, 2010). Kinderen komen vroeg of laat in hun leven in contact met mensen met heel uiteenlopende sociaal-culturele achtergronden. Leerkrachten moeten dus rekening houden met deze verschillen, zodat hun onderwijs voldoende aansluit bij de belevingswereld van het kind. Als we terugkijken naar de omgevingscirkels (fig.1. Depuydt, 1993), kunnen we het werken rond diversiteit plaatsen in de vierde cirkel: de band met de samenleving. Elk kind moet zich thuis kunnen voelen in zijn klas. Omgekeerd is de klas ook de geschikte omgeving om kinderen te laten kennismaken met de diversiteit binnen onze samenleving. Want het is net daar waar het kind zich veilig voelt, de klas, de ideale plek om vertrouwd te worden met het onbekende. En zo blijft onbekend niet onbemind. Van scholen wordt verwacht dat ze hun leerlingen klaarmaken om deel te nemen aan de multiculturele samenleving. Omgaan met culturele verschillen wordt daarmee als een belangrijk aandachtsgebied gezien. We leven in een hyperdiverse samenleving, waardoor het noodzakelijk is om als burgers op een positieve en constructieve manier om te gaan met diversiteit (Naber & Bijvoets, 2011). Scholen doen er goed aan om preventief te werken aan verbinding en daarbij de eigen sterktes en zwakkere punten niet uit het oog te verliezen. In dit geval kunnen de sterktes van een school zijn: een groot team om op terug te vallen, een gemotiveerd oudercomité, bereidwillige ouders... Zwaktes kunnen zijn: niet voldoende (juiste) leermiddelen, leerkrachten die de omgeving van de school als referentie voor de maatschappij zien... Door te werken aan de verbondenheid met anderen en de samenleving kunnen we ervoor zorgen dat onze metaforische boom steviger in de grond gaat staan om zo mooie vruchten te krijgen.

Meer concreet wil dit zeggen dat als we nu reeds werken aan de beeldvorming van de kleuters ze hopelijk later hier de vruchten van kunnen plukken door respectvol te kunnen omgaan met het straatbeeld van een diverse samenleving.

Melo Freeman (2015), de schrijfster van de boeken over Prinses Arabella (boeken waarin het hoofdpersonage een getinte huid heeft) vertelde me het volgende:

“De reden waarom ik met de Arabella-reeks ben begonnen is vanwege het verhaal dat iemand mij vertelde over een klein Surinaams meisje dat de rol van prinsesje in een toneelstuk kreeg aangeboden. Die rol weigerde zij omdat ze niet kon geloven dat er ook zwarte prinsesjes bestaan. Dat dus heel veel om beeldvorming draait bracht me ertoe om met de serie rond Arabella te beginnen.” Wanneer diversiteit de rode draad wordt doorheen de verschillende leermiddelen zien kinderen dat diversiteit in de samenleving een normaal fenomeen is en biedt dit de kinderen de kans om te oefenen op verschillende diversiteitsvaardigheden.

2.2 Cijfer- en fotomateriaal

In Rijkevorsel zijn er 11.691 inwoners waarvan er 694 als nieuwaangekomene in het bevolkingsregister staan ingeschreven (zie bijlage 2). Dat wil zeggen dat nog geen 6% van de bevolking in Rijkevorsel ingeschreven staat als nieuwaangekomene. Als we de cijfers nemen van Merksem (zie bijlage 2) kunnen we vaststellen dat daar ruim 36% van de bevolking ingeschreven staat als nieuwaangekomene. Dat is ruim 30% meer. Hoewel deze cijfers niet exact kunnen aantonen wat dit doet met het straatbeeld kunnen we ons er wel een beeld bij vormen. Dat beeld kunnen we ons ook vormen a.d.h.v. fotomateriaal dat afkomstig is van de school in Merksem en Het Moleke in Rijkevorsel. Op deze foto's stelden we duidelijk een visueel verschil vast tussen het aantal kinderen met een niet-blanke huidskleur en kinderen die wel blank zijn. Ook aan de schoolpoort zijn deze verschillen te zien. Zo zien we in Rijkevorsel bijvoorbeeld bijna niemand een hoofddoek dragen of in traditionele kledij zijn kinderen staan opwachten terwijl in Merksem dit beeld heel anders is.

2.3 Culturele diversiteit in Het Moleke

Op basis van een gesprek met de leerkrachten van de hoofdschool van kleuterschool Het Moleke te Rijkevorsel (zie bijlage 3) kunnen we een aantal dingen vaststellen.

Eenzijds denken de leerkrachten veel minder impliciete culturele diversiteit in de klas te hebben dan werkelijk het geval is. Zo dachten de leerkrachten enkel aan anderskleurige poppen in de poppenhoek terwijl er in sommige klassen ook prenten hangen die duiding geven over de hoeken en posters waarop duidelijk kinderen van een ander origine te zien zijn. Toen ik zelf foto's ging trekken als illustratiemateriaal kon ik dit opmerken. Anderzijds observeerde ik ook klassen waar weinig tot geen impliciet culturele diversiteit op te merken was. Wel moet ik hier neerschrijven dat de donkerkleurige poppen in de poppenhoek daar heel bewust gelegd zijn om net die culturele diversiteit naar voor te brengen. De kleuters spelen daar net zo veel mee als met de blanke poppen. Ook zijn er op de school boeken aanwezig waarin we zichtbare culturele diversiteit kunnen vaststellen. Via prentenmateriaal implementeren enkele leerkrachten ook wel eens culturele diversiteit. Wanneer het zich voordoet dat een kleuter hier een uitspraak over doet, gaat de leerkracht hier een gesprek over aan. Dit kan, afhankelijk van de situatie, met de hele klasgroep zijn of enkel individueel met de kleuter.

Wanneer je gewoon rondkijkt in de klassen valt het op dat, als er een poster waarop mensen staan afgebeeld aan de muur hangt, dit meestal weergaven zijn van blanke personen. Dit ligt echter niet enkel aan de leerkrachten, maar ook aan de uitgeverijen die deze posters op de markt brengen. Leerkrachten moeten zich echter wel bewust zijn van het materiaal dat ze aanbieden en kunnen bijgevolg hun verschillende materialen screenen. De keuze om een poster al dan niet op te hangen, komt tenslotte van hen. Zo werd er in de gang wél gekozen voor een poster waar een schilderende kleuter met getinte huid op staat afgebeeld.

Expliciet brengen de leerkrachten af en toe wel eens zicht- en hoorbare culturele diversiteit naar voor. Dit gebeurt dan aan de hand van een kringgesprek na het lezen van een boek waarin een personage met een andere huidskleur voorkwam of via een gesprek omdat een kindje afwezig is wegens het Suikerfeest bijvoorbeeld. Ook gebeurt het dat een leerkracht er bewust voor kiest om te werken rond een boek waarin een andere cultuur duidelijk naar voor komt. De leerkracht informeerde zich dan vooraf over de cultuur waarover ze het zou hebben. In Het Moleke zijn er niet veel kleuters van andere origine. Hierdoor voelen de leerkrachten zelf niet de nood om dieper in te gaan op dit onderwerp, maar wanneer we een spiegel van de maatschappij willen zijn, moeten we vanuit dat preventieve werken. Bijgevolg is het model van verbondenheid een ideale invalshoek.

3. Onderzoeksvraag

3.1 Werken rond diversiteit in Het Moleke

Tijdens de duiding van mijn bachelorproef, kreeg ik de volle aandacht van de leerkrachten. Ik staafe de theorie van verbondenheid kort via de metafoer van de appelboom. De leerkrachten merkten op dat de kinderen in de kleuterschool nog heel veel zomaar in zich opnemen zonder er echt verder over na te denken en dat we daar op een positieve manier gebruik van kunnen maken. Zo gaf een juf het voorbeeld van Piet: Piet doet regelmatig onverdraagzame uitspraken over Angelo, een kindje van andere origine. Deze uitspraken lijken niet uit een kindermond te komen. Na een gesprek te hebben gehad met de ouders besluit de juf dat er bij Piet thuis veel affreuze gesprekken over Angelo plaatsvinden. Dat Angelo kleuters pijn doet is een feit, maar dat hij van het buitenland komt, kwam er nog maar eens bij voor de ouders. Zo zien we maar hoe snel kinderen iets overnemen van hun opvoeders. Hoe zou het Piet vergaan als niemand hem objectief vertelt hoe de vork in de steel zit? Zou hij één van de jongeren worden die later racistische uitspraken doet? We kunnen hier niet stellen dat dit per definitie zo is, maar als we nu niet werken aan die schakel in de verbondenheid zou het eventueel eens kunnen mislopen op langere termijn. De Verbondenheid is hier verbroken. Terug streven naar een gevoel van welbevinden om preventief te werken aan verbondenheid met de ander en de samenleving is hier aan de orde. Enkel zo kunnen we terug tot een fundament van respect komen. In een omgeving waar je je thuis voelt, zal je geen vandalisme plegen. Een voorwerp dat je dierbaar is, zal je niet schenden. Een groep waarmee je verwantschap voelt, zal je niet vijandig benaderen (Deboute, 2006). Eerder lazen we al het verschil tussen de school uit Merksem en Het Moleke in Rijkevorsel. De kinderen uit Merksem krijgen een veel breder beeld over onze multiculturele samenleving dan de kinderen in Rijkevorsel. De verwantschap die ze in Merksem voelen, zal van een andere orde zijn dan die in Rijkevorsel.

Op een positieve manier omgaan met diversiteit, staat of valt met de persoon van de leerkracht. De klas en nadien de school zullen diversiteit uitstralen als leerkrachten hiervoor oog en oor leren hebben. Vandaag werken scholen met de toekomst van morgen. Het is een toekomst die mondiaal en intercultureel is. We worden uitgedaagd om op een positieve manier met die diversiteit te leren omgaan. We hopen onze kinderen te kunnen opvoeden tot betrokken wereldburgers die in verbinding staan met de samenleving. Om situaties zoals in het voorbeeld van Piet te voorkomen, kan een oplossing liggen in werken rond diversiteit als preventieve maatregel om een respectvolle houding te creëren. Als we dat gedaan krijgen in een klas en later in een hele school zal het welbevinden zienderogen stijgen.

Scholen doen er dus goed aan om preventief te werken aan verbinding en daarbij de eigen sterktes en zwakkere punten niet uit het oog te verliezen. In Het Moleke kan men terugvallen op een groot team van 22 collega's en gewillige ouders die regelmatig hun steentje bijdragen door te komen helpen in de klas, maar we moeten ook vaststellen dat er, in tegenstelling tot andere scholen, slechts weinig kinderen van vreemde origine zijn. Zo constateren we dat er slechts 30 kleuters van de 311 van vreemde origine afkomstig zijn. Dit maakt het minder evident om met culturele diversiteit aan de slag te gaan. We moeten inzicht krijgen in de situatie en samen op zoek gaan naar hoe we preventief kunnen werken rond culturele diversiteit.

Op die manier kunnen we proberen te vermijden dat er geen verbinding zou plaatsvinden met (later) onrespectvol gedrag tot gevolg. Via het thema van verbondenheid kunnen we dit kwetsbare punt van de school aanpakken. Dat we rondom de schoolpoort dus minder culturele diversiteit bespeuren dan bij sommige andere scholen doet ons de vraag stellen hoe we dan kunnen werken aan de verbondenheid met de diverse samenleving. Wanneer de kleuters opgroeien tot zelfstandige tieners en buiten dorp beginnen te vertoeven, zullen zij in aanraking komen met een meer divers straatbeeld dan wat zij gewend zijn. Omdat we weten dat onbekend vaak onbemind is, willen we de metaforische plaag, die de appelboom misschien zou moeten verduren, preventief behandelen. Via het project van verbondenheid kunnen we nu al werken aan de wortels van de boom, het fundament.

3.2 Onderzoeksvraag

Om bij te dragen aan het opvoeden tot betrokken wereldburgers van de kleuters van Het Moleke kom ik tot volgende onderzoeksvraag:

Hoe kunnen we door middel van (multicultureel) materiaal de verbondenheid van de kleuters van Het Moleke met de diverse samenleving verhogen?

We hoeven geen extra activiteiten te organiseren om extra aandacht te hebben voor diversiteit in de klas. We kunnen binnen de activiteiten die we reeds doen in de klas oog hebben voor elementen van diversiteit. Het gaat dus niet over 'meer doen', maar over 'het een beetje anders doen'. Het moet een bewust handelen van de leerkracht zijn die op een bepaalde manier haar materiaal screent. Het zou met andere woorden een 'gewoonte' moeten vormen waarbij de leerkracht niet enkel projectmatig aan de slag gaat, maar waarbij culturele diversiteit inherent is aan het klasgebeuren. Door aandacht te hebben voor deze elementen die verwijzen naar de diverse samenleving, werken we meteen ook aan een aantal doelen uit het leer- en ontwikkelingsplan:

- Leerplandoelen:
  - BO SF 2 Met de andere(n) in relatie treden.
  - MUZO D 2 Kinderen genieten van dramatisch spel.
  - WO ME 4.5 Kinderen kunnen zich verplaatsen in de gedachten, gevoelens en waarnemingen van anderen en houden daar rekening mee.
  - WO ME 4.7 Kinderen kunnen respect en waardering opbrengen.
  - WO SA 5.5 Kinderen ontdekken dat groepen van mensen in een land van een ander cultuurgebied op een andere manier samenleven.
  - NED TB 2 De leerlingen tonen bij het nadenken over taalgebruik interesse in en respect voor de persoon van de ander, en voor de eigen en andermans cultuur.
  - NED S 1 Communicatieve vaardigheden ontwikkelen en beheersen, dat wil zeggen allerlei situaties al sprekend adequaat aanpakken en beheersen.
  - ...

- Ontwikkelingsdoelen:
PosI 9 zich verbonden voelen
PosI 10 interesse hebben voor anderen
SocO 17 de eigenheid van anderen respecteren
SocO 18 de eigen wijze van omgaan met anderen aanvoelen en verfijnen
MuO 41 muzisch omgaan met materialen en beelden
MuO 43 muzisch omgaan met spelend uitbeelden
DenO 65 inzichten verwerven over mens en samenleving (sociale kennis)
TaaO 72 ervaringen uitwisselen
...

Bij de jongste kleuters geven we de aanzet om aan deze doelen te werken. Hoe ouder de kleuters zijn, hoe meer deze doelen effectief bereikt zullen worden.

4. Overzicht van ontwerpen

We willen een antwoord bieden op de vraag hoe we de verbondenheid met de samenleving kunnen vergroten binnen de kleuterschool van Het Moleke. Voor kleuters echter is het begrip 'de samenleving' té groot. Daarom kiezen we ervoor om *diverse anderen* binnen te brengen in de klas. Deze staan dan symbool voor de samenleving. Diversiteit wordt benaderd als een gewone realiteit. Het is vanuit een grondhouding aan respect dat we beelden en materialen aanbrengen. Wanneer we beelden en materialen aanbrengen, ligt de nadruk op het gewone dagelijkse leven. Daarom kiezen we niet voor exotische beelden. We gaan uit van de gelijkenissen tussen mensen. Dit vermijdt dat we de nadruk leggen op het wij/zij-onderscheid. Verschillen kunnen later aan bod komen. De ontwerpen die hieronder uitgebreid worden besproken, werden uitgetest in voornamelijk één voorbeeldklas. De bedoeling is om dit later door te trekken naar de andere klassen van Het Moleke omdat we enkel op die manier aan een sterk fundament, de verbinding met de samenleving, kunnen werken. Wanneer het bij deze ene klas zou blijven, bestaat de kans dat er geen diepgaande betrokkenheid wordt gecreëerd. Hierdoor zal er niet veel blijven hangen bij de kleuters. Indien alle klassen de culturele diversiteit aanwezig stellen, krijgen kinderen de mogelijkheid om de diverse samenleving echt mee te voelen, te beleven. Vanwege de herhaling geraken kinderen gewend aan het beeld en zal de verbinding met de samenleving sterker worden. In een volgend hoofdstuk wordt de inrichting van de overige hoeken kort besproken zodat leerkrachten ook daar een aanzet krijgen om mee verder te gaan. Tijdens de ontwerpweken wordt in grote lijnen gewerkt aan onder meer volgende doelen:

- **OD-BaO-2012.MUZ - Ontwikkelingsdoelen Muzische vorming**
  - OD.MUVO.Att.6.4 - De kleuters kunnen respect betonen voor uitingen van leeftijdgenoten, behorend tot de eigen en de andere culturen.
- **VVKBAO.2012-2013.WO - Leerplan Wereldoriëntatie VVKBaO 2012-2013**
  - WO.DO.0.3.1 - Kinderen beleven en ervaren een intense verbondenheid met de wereld. Dat houdt in dat ze aandacht en waardering tonen voor andere kinderen en volwassenen in hun omgeving.
  - WO.DO.0.3.2 - Kinderen beleven en ervaren een intense verbondenheid met de wereld. Dat houdt in dat ze ruimte maken/krijgen om samen te zingen, samen te vieren, samen te eten ...
  - WO.DO.0.3.3 - Kinderen beleven en ervaren een intense verbondenheid met de wereld. Dat houdt in dat ze zich betrokken voelen bij en genieten van feesten en rituelen in de ruimere samenleving.
- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**
  - MUZO.AD.5.7 - De ander in zijn expressie willen ontmoeten. Dat houdt in: de verbondenheid met anderen ervaren en ervan genieten
  - MUZO.AD.6.1 - De band leggen met de eigen innerlijke wereld. Dat houdt in: eigen ervaringen, gedachten, gevoelens en waardebelevens koppelen aan wat je van buiten wordt aangeboden

- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - Posl.9.0.0 - Algemeen: deelaspecten
  - Posl.9.2.b - → zich verbonden voelen met enkele kleuters van de klas →
  - Posl.9.2.c - → zich verbonden voelen met de hele klas.
  - EmoO.15.1.a - • Gevoelens bij zichzelf en bij anderen ervaren →
  - GodO.36.1.b - → nadenken en spreken over een verscheidenheid aan geloofsbelevingen
  - MuO.38.3.b - → verwoorden wat aanspreekt in de expressies van anderen.

Per ontwerp worden extra doelen toegevoegd. Al is het opzet van deze ontwerpweek voornamelijk gericht op de leerkracht: de leerkracht verkent de mogelijkheden over hoe ze de verbondenheid met de samenleving kan versterken door culturele diversiteit aanwezig te stellen in haar klas. Wanneer men deze ontwerpen later zou doortrekken in de gehele school werkt men aan de vooropgestelde doelen met de kleuters.

4.1 Voor/na-situatie

4.1.1 Kindjes kiezen

Omschrijving en argumentatie

Om te kijken hoe het staat met de verbinding tussen de kleuters en de samenleving is het plan om een voor/na-situatie op te tekenen. In hoeverre hebben de kleuters een idee over hoe onze diverse samenleving eruit ziet? Hoe staan ze tegenover deze diverse samenleving?

De kleuters komen per twee bij de leerkracht, die hen verschillende uitgeknipte kindjes in papier laat zien. Er liggen evenveel kindjes met een blanke huid op tafel als dat er kindjes met een getinte huid zijn. Er zijn evenveel jongens als meisjes. Ook kindjes met een bril vinden hier hun plaats. De kleuters mogen eerst zichzelf kiezen. De leerkracht vraagt naar een verantwoording van hun keuze. Daarna mogen ze nog twee vriendjes kiezen. Ook over die keuze vraagt de leerkracht om een woordje uitleg. Houden de kleuters rekening met hoe de kindjes eruit zien? Zouden ze enkel kiezen voor kindjes met eenzelfde huidskleur? In ieder geval hopen we via deze weg een beeld te krijgen over de mate van verbondenheid met de samenleving.

Test in ontwerpweek 1

Alle kleuters kwamen per twee bij mij aan tafel zitten en zochten vriendjes uit voor in hun klasje. Ze kregen hiervoor de eerder omschreven kindjes aangeboden. Al snel werd duidelijk dat de kleuters geheel onbevooroordeeld aan de slag gingen. Geheel willekeurig kozen ze twee vriendjes voor in hun klas nadat ze eerst zichzelf eruit hadden gepikt. Hoewel de klas, op één kleuter na, enkel kleuters met een blanke huidskleur heeft, waren er toch een 3-tal kleuters die zichzelf zagen in een kindje met een andere huidskleur. Als ik hen dan vroeg waarom ze vonden dat net dat kindje in hun klas mocht, kreeg ik zeven keer te horen *dat het van hun mama wel mocht*. Kenmerken waarop kleuters kiezen zijn: haardracht, het dragen van een rok, dezelfde trui aanhebben...

Omdat ik me ervan bewust was dat deze jongste kleuters nog niet zo taalvaardig zijn en hun keuze nog niet goed kunnen verwoorden, besloot ik dezelfde test bij de oudste kleuters te doen. Ook het feit dat de oudste kleuters reeds in staat zijn om een bewuste keuze te maken, zette me ertoe aan dit experimentje bij hen uit te voeren. Op één kleuter na kozen alle kleuters onbevooroordeeld op een gelijkaardige manier als de jongste kleuters. Ze konden wel beter verwoorden waarom ze voor een bepaald kindje kozen. Eén kleuter zei zelfs: 'Juf, we kunnen toch best gewoon met iedereen vrienden zijn?'. De kleuter die een bevooroordeelde indruk gaf, maakte tijdens het kiezen de opmerking "die niet, want die is niet zoals bij ons" terwijl hij wees op een kindje met donkere huidskleur. Dit maakte op mij een bevooroordeelde indruk.

Fig. 3. Iedereen welkom in 1D!

Evaluatie en bijsturing

De keuzetactiek van de kleuters is een mooi bewijs dat kinderen op deze jonge leeftijd, over dit soort zaken, nog onbevooroordeeld in het leven staan. Daarom is het belangrijk om hen nu reeds te laten kennismaken met onze diverse samenleving. Het wordt voor hen een vanzelfsprekendheid i.p.v. een uitzondering. Preventief werken aan de verbondenheid met de diverse samenleving kan er voor zorgen dat dit verdraagzame beeld blijvend wordt ervaren. Een aanleiding tot racisme wordt hiermee weggenomen. Gezien dit experiment zijn doel miste, besluit ik het op het einde van de ontwerpweek niet opnieuw uit te voeren. In plaats hiervan zal ik mijn besluit opmaken a.d.h.v. observaties en gesprekken met kleuters.

4.2 Materialen aanbieden met bijkomende impulsen

4.2.1 Poppenkastpoppen gebruiken

Omschrijving en argumentatie

- **Poppenspel**

Poppenkastpoppen die een weergave zijn van de multiculturele samenleving aanbrenen via poppenspel. Via poppenspel ervaren kinderen de gelijkenissen tussen de verschillende culturen. Ze herkennen alledaagse handelingen en rituelen en merken op dat mensen uit andere culturen deze dagdagelijkse dingen ook meemaken. Hierdoor wordt hun verbondenheid met de samenleving versterkt.

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.WO - Leerplan Wereldoriëntatie VVKBaO 2012-2013**

- WO.DO.0.3.1 - Kinderen beleven en ervaren een intense verbondenheid met de wereld. Dat houdt in dat ze aandacht en waardering tonen voor andere kinderen en volwassenen in hun omgeving.

- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**

- MUZO.D.2.4 - Kinderen genieten van dramatisch spel. Dat houdt in dat ze: zonder vooroordeel genieten van allerlei voor kinderen bestemde culturele activiteiten zoals theater, poppenspel, pantomime, filmvoorstelling, vertelnamiddag rond een kinderboek...

- **VVKBaO.2013-2014.GODS - Leerplan Godsdienst VVKBaO 2013-2014**

- GO.ILC.10 - De leerling ontdekt en verwoordt gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen.

- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**

- Posl.13.2.a - ● Individuele betrokkenheid
- MuO.43.1.a - ● Geboeid kijken en luisteren naar korte stukjes poppenspel, verhalen, toneel over alledaagse situaties met weinig personages en met een eenvoudige verhaallijn
- DenO.65.1.b - → ruimere sociale kennis opdoen.

- **Lied aanbrenen met poppenkastpop**

In de kleuterklas zijn poppen niet meer weg te denken. Poppen zorgen voor plezier en zijn zeer toegankelijk voor kleuters. Ze zijn een deel van hun leefwereld. Via poppen zijn we in staat om jonge kinderen mee te nemen in een eigen fascinerende, boeiende wereld. Daarom lenen poppenkastpoppen zich bij uitstek om kleuters als spelend te laten kennismaken met de omgeving, met hun leefwereld. Ze scheppen de mogelijkheid om kleuters naar een hoger ontwikkelingsniveau te tillen en hun vaardigheden te verfijnen. Zeer jonge kinderen ervaren de poppen als echte levende wezens ook al zien ze dat de leerkracht de pop manipuleert. Ze herkennen zichzelf in het poppenspel. Er is sprake van een onbewuste identificatie. Het belang van poppen valt niet te onderschatten in de kleuterschool. Kleuters kunnen hun eigen gevoelens kwijt bij de poppen en ze stimuleren de kleuters tot taal. In verschillende situaties worden poppen gebruikt: aankondigen van een nieuw thema, samen reflecteren op werkjes, taalverwerving bij kleuters etc. Het aanbrenen van multiculturele poppenkastpoppen kan bijgevolg een handige tool worden om de diverse samenleving binnen te brengen in de klas. Via de pop bouwen we een ritueel op. Telkens wanneer deze pop verschijnt, weten de kleuters dat er een (nieuw) liedje zal volgen. Rituelen geven ons een gevoel van verbondenheid met elkaar en met mensen ver weg.

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.WO - Leerplan Wereldoriëntatie VVKBaO 2012-2013**
  - WO.DO.0.3.2 - Kinderen beleven en ervaren een intense verbondenheid met de wereld. Dat houdt in dat ze ruimte maken/krijgen om samen te zingen, samen te vieren, samen te eten ...
- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**
  - MUZO.AD.15.3 - Je voorstellingsvermogen, je fantasie of je verbeelding durven aanspreken. Dat houdt in: de werkelijkheid op een speelse manier benaderen
  - MUZO.M.12.3 - Genoegen beleven aan de omgang met klank en muziek. Dat houdt in: zich verbonden voelen met anderen tijdens een groepsgerichte omgang met klank en muziek.
- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - GodO.31.1.c - → in menselijk contact en tijdens religieuze rituelen (o.a. gebed) aanvoelen en meebeleven dat we met 'Iemand' verbonden zijn.
  - MuO.40.2.a - • Plezier beleven aan: het spreekzingen en zingen van de leidster, meezingen, muziek beluisteren of ritmespelletjes
  - MuO.42.1.c - → nieuwe woorden en uitdrukkingen produceren
  - TaaO.77.1.a - • Genieten van de eigen sfeer van de verschillende taalvormen
- **VVKBAO.2012-2013.NED - Leerplan Nederlands VVKBaO 2012-2013**
  - NED.IC.3.3 - De leerlingen verwerven enige kennis over de diversiteit in het culturele erfgoed met een talige component en krijgen er waardering voor. Gelijkenissen en verschillen ontdekken tussen de eigen taal en vreemde talen.

Test in ontwerpweek 1

- **Poppenspel 'De hoofddoek van Alida'**

Via het poppenspel leren de kleuters de hoofddoek kennen. Deze wordt in sommige culturen gebruikt als teken van geloof. Alida vertelt de kleuters dat ze de hoofddoek van haar mama zo mooi vond dat ze er zelf ook een wilde hebben. Alida kreeg er een voor haar verjaardag. Maar op een dag waait haar hoofddoek weg. Waar zou hij toch naartoe gewaaid zijn?

Siebe komt tevoorschijn, hij draagt een prachtige bandana (hoofddoek Alida) op zijn hoofd en vertelt de kleuters dat hij Pieter Piraat speelt en dat hij nog niets had om op zijn hoofd te zetten tot er plots een doek kwam voorbij gewaaid. Even later komt Mo voorbij. Hij vertelt de kinderen dat hij net een prachtige doek tegenkwam. Hij zal die gebruiken om een tent mee te maken. En tenslotte is er Marie. Zij gebruikt de doek als dekentje voor haar pop. Marie komt Alida tegen. Marie geeft de doek terug aan Alida en Alida zet haar hoofddoek op. Het poppenspel geeft voornamelijk spelende kinderen weer. Iets wat we in elke cultuur kunnen zien.

Evaluatie en bijsturing

- **Poppenspel 'De hoofddoek van Alida'**

De introductie van de poppenkastpop Alida, een meisje met Noord-Afrikaanse looks en in het bezit van een hoofddoek, verliep vlot. Geen enkele kleuter gaf een opmerking die aantoont dat ze Alida *vreemd* vinden. Wanneer ik aan de kleuters vroeg of ze de juiste naam kenden van wat er op Alida's hoofd stond, antwoordden ze spontaan 'een kap'. Ook tijdens het poppenspel was dit het eerste antwoord bij kleuters van andere klassen. Ik beaamde dat het hoofddoek ook een bescherming tegen de regen zou kunnen zijn, maar dat het vooral diende om te laten zien dat ze gelooft, dat ze een vriend van God en Jezus is. Of beter: een vriend van Allah, zoals dat in haar geloof wordt gezegd. Na deze explicatie waren het vooral de oudste kleuters die dit netjes konden reproduceren. In het poppenspel kwam ook Mo aan bod. Mo werd vertolkt door een poppenkastpop met Afrikaanse looks. $\frac{1}{4}$ van het aantal toeschouwers, allemaal kleuters, merkten spontaan 'Zwarte Piet!' op. Maar toen ik via de pop vertelde dat hij zo geboren is en de kleuters vroeg waarom Zwarte Piet zwart ziet, was deze kwestie snel uitgeklaard. Ook bij het navertellen achteraf, in de klas, verbeterde een kleuter zich snel toen ze Mo 'Zwarte Piet' wilde noemen. Van de oudste kleuters kwam spontaan de vraag of ze met deze nieuwe poppenkastpoppen zelf ook poppenkast mochten spelen. Ondanks hun andere huidskleur was hier dus duidelijk geen sprake van uitsluiting. Hier werd me opnieuw bevestigd dat de kleuters echt nog geen probleem zien in het uitzicht van onze multiculturele samenleving. Omdat kinderen spontaan interesse tonen voor deze poppenkastpoppen en ze een weergave kunnen zijn van de realiteit, besluit ik om deze reeks poppen verder af te werken. Een pop kan immers optreden als een soort acteur waarin kinderen zichzelf en hun omgeving herkennen. Deze herkenning zorgt voor verbondenheid en het is die verbondenheid die we nodig hebben om aan een fundament van respect te werken. Wanneer we via deze poppenkastpoppen de multiculturele samenleving in de klas kunnen brengen, bezitten we het vermogen om via de poppen te werken aan de verbondenheid met de samenleving.

- **Poppenkastpoppen binnen de zorgverbreding**

De leerkrachten van de zorg waren erg enthousiast bij het zien van de poppenkastpoppen. Ze gaven tal van mogelijkheden aan om deze in te zetten binnen het klas- en schoolgebeuren. Zo zouden zij de poppen willen inzetten binnen een groter project. Elk pop zou dan zijn eigen talent krijgen. Deze talenten zouden kunnen refereren naar de ontwikkelingsaspecten. Elke keer dat er rond het project gewerkt wordt, zou een andere pop in de belangstelling staan. Binnen de zorg zou opnieuw kunnen verwezen worden naar de poppenkastpoppen en hun talent. Ook activiteiten zouden via deze poppen kunnen aangebracht worden. Omdat de zorgklas een centraal punt is binnen de school waar alle leerkrachten gemakkelijk bij kunnen, besluit ik om de poppenkastpoppen daar voor het raam te zetten. Alle kleuters kunnen de poppen dan zien en ook de ouders kunnen ze opmerken. Bovendien is dit een handig verzamelpunt waar de leerkrachten de pop kunnen komen lenen die zij op dat moment willen gebruiken. Ik zal ook afbeeldingen voorzien van de poppenkastpoppen die kunnen ingezet worden voor het ontwikkelen van leermaterialen. Op die manier vinden de poppen hun plaats binnen het klasgebeuren en komt de culturele diversiteit van de samenleving op subtiel wijze tot bij de kinderen.

Test in ontwerpweek 2

- **Poppenspel 'welterusten, kleine Alida'**

Slapen is een gegeven dat in elke cultuur gekend is. Iedereen moet immers slapen. Het is een vereiste van het lichaam om de geest te laten herstellen van de dag. De gevoelens die bij het gaan slapen komen kijken zijn nagenoeg in elke cultuur voor elk kind hetzelfde. Iedereen is wel eens een keertje bang of heeft geen zin om zijn ogen al te moeten sluiten. Via dit poppenspel, gebaseerd op 'welterusten kleine beer' van M. Waddell, ervaren kinderen de gelijkenissen tussen de verschillende culturen. Hierdoor wordt hun verbondenheid met de samenleving versterkt.

Evaluatie

- **Poppenspel 'welterusten, kleine Alida'**

De helft van de kleuters gaf aan de poppenkastpop Alida nog te kennen van de vorige keer. Alle kleuters waren nieuwsgierig naar een nieuw verhaal. Tijdens het poppenspel waren de kleuters erg betrokken. Hoewel ze wél kritische vragen stelden over het bed waarin ik Alida te slapen legde, merkten ze niets op over de Mama van Alida die gesluierd was. Opnieuw stel ik vast dat de kleuters geen graten zien in het divers zijn. Eerder waren ze betrokken bij het verhaal omdat het zich afspeelde binnen een thema dat voor hen herkenbaar is. De kleuters gingen actief mee op zoek naar oplossingen om Alida rustig te doen slapen. Ik stel vast dat de multiculturele poppenkastpoppen een belangrijke bijdrage kunnen leveren binnen het poppenspel. De kleuters zijn voornamelijk geïnteresseerd in het verhaal. Als wij dit dan een extra dimensie kunnen geven door het te spelen met poppen die een waarheidsgetrouw beeld geven van de dagelijkse realiteit tonen ze hun voordeel aan met het oog op het bewerkstelligen van verbondenheid.

- **Lied aanbrengen met poppenkastpop**

De introductie van Liu, een poppenkastpop met Aziatische looks verliep beter dan gehoopt. Toen Liu ten tonele verscheen en in verschillende talen "goedemorgen" zei, moesten de kleuters waanzinnig hard lachen. Een kleuter antwoordde "tching tchang tchong!". Dit kan erop wijzen dat hij de Aziatische look van de pop kon thuisbrengen. Ondanks het gelach van de kleuters was het ook overduidelijk dat ze er niets van verstonden. Reacties als "wat zegt die nu allemaal?" en "dat is raar hé?!" bevestigden dit. Het grootste gevoel van verbondenheid ervoer ik toen een kleuter van Roemeense afkomst begon te stralen wanneer hij beseftte dat geen enkel kleuter de taal uit het lied machtig was. Hij was dit keer niet de enige die er niets van begreep. Ook de klasjuf deelde enthousiast deze ervaring met haar collega's over de kleuter die het Nederlands nog niet helemaal machtig is. Doordat de pop verbonden was aan het lied dat telkens werd hernomen in het morgenritueel ontstond er een soort extra ritueel. De kleuters zagen Liu komen en beseften gaandeweg duidelijk dat we het zouden hebben over *die vreemde talen*. Uitlatingen als "dat is het meisje dat raar praat" en "haha, meisje van jou jou (refererend naar 'bonjour')" bevestigden de herkenning. Rituelen geven ons een gevoel van verbondenheid. De kleuters gingen ook heel snel in gesprek met Liu, sneller dan met mij bijvoorbeeld. Hoewel ik voor hen even onbekend was als de pop en ik zelf de pop hanteerde. Bovendien had ik de indruk dat de kleuters sneller durfden reageren omdat het hen niet erg leek om foutjes te maken. De toegankelijkheid van de pop wordt hiermee bewezen. Dat is weer één van de positieve eigenschappen van het gebruik van poppen in de klas: een pop kan heel gemakkelijk een kritische waarnemer zijn die kleuters kan wijzen op vergissingen. Op die manier kan de leerkracht juiste reacties positief bevestigen en beamen terwijl de pop ook voor rechtzettingen kan zorgen.

De spreekdurf omwille van eventuele faalangst t.o.v. de leerkracht wordt bijgevolg niet weggenomen. Dat de poppenkastpoppen voor alle leeftijden kunnen worden ingezet, werd bewezen tijdens de aanbrenge van het lied bij de oudste kleuters. Hoewel de klasjuf al heel het jaar voorzichtig moeite doet om een kleuter die thuis Chinees praat eens iets te laten zeggen of zingen, was dit tot hiertoe nog niet gelukt. Liu kreeg dit wel voor mekaar. Het meisje liet keitrots aan Liu weten dat ze thuis Chinees praat. De volgende dag was de kleuter daar op terug gekomen en had ze voor heel haar klas een Chinees nieuwjaarsliedje gezongen, vertelde de juf mij achteraf. In dit geval bezorgde de poppenkastpop de andere kleuters onrechtstreeks een nieuwe leerervaring.

Omdat de (poppenkast)pop een grote invloed uitoefent op de kleuters is ze ideaal om te gebruiken in de klas. Via de interactie tussen de poppenspeler en de kleuters komt er een relatie tot stand. Deze relatie zorgt ervoor dat kinderen de dingen echt beleven en ontdekken. Via deze weg doen kinderen ervaringen op en leren ze bij. Inspelen op wat kinderen bezighoudt, gaat als vanzelf via het gebruik van poppen. Op een subtiele manier worden de kleuters dat niveautje hoger getild binnen hun zone van naaste ontwikkeling. Via het gebruik van poppen is de leerkracht in staat om zich actief, dynamisch en groepsgericht op te stellen naar de kleuters toe. Fantasie is een hulpmiddel dat kinderen helpt om zich aan te passen aan de realiteit en ermee om te gaan. Vanuit dat standpunt zijn poppenkastpoppen het ideale hulpmiddel om de diverse wereld te ontdekken en ermee te leren omgaan. Tot slot kan de verbondenheid met die diverse wereld versterkt worden door gebruik te maken van de multiculturele poppenkastpoppen.

4.2.2 Meespelen in de poppenkamer

Omschrijving en argumentatie

- **Impulsen geven tijdens het spel in de poppenkamer**

De poppenkamer wordt verrijkt met verkleedkledij, er worden extra attributen aangebracht in de eetkamer en poppen met multiculturele uitstraling krijgen hun plek.

Via het verkleden en het gebruik van onbekende, nieuwe materialen en attributen, kunnen we de wereld die divers is, binnenbrengen in de klas. Kleuters kunnen zich inleven in verschillende mensen en leren de nieuwe spullen kennen. Op die manier zijn ze niet meer onbekend voor de kleuters. Wanneer ze deze later tegenkomen in het straatbeeld, zullen ze er met een respectvolle houding naar kijken doordat er eerder aan de verbondenheid hiermee gewerkt werd. De kledingstukken die hier kunnen worden aangebracht zijn eindeloos. Bovendien kunnen ook gewoon Westerse attributen hun plaats vinden tussen de verkleedkledij. Dat zijn immers ook dingen die we terugvinden in ons divers straatbeeld. Afbeeldingen van mensen met diverse kleding en kapsels zetten de kleuters aan tot experimenteren.

Bij de verkleedkleden worden volgende stukken aangebracht: hoofddoeken, sjaals, sarong, sloefjes, broek, hemd, rok, losse broek met felle print, pet, muts, kled

De eetkamer word verrijkt met: Tafelkleedje (link naar Noord Afrikaanse cultuur), Zoete gebakjes, stokjes om mee te eten, sierlijk rond dienblad, theekan, gouden schoteltjes met bijhorend lepeltje. In de poppenkamer worden foto's voorzien met het desbetreffende materiaal op afgebeeld zodat de kleuters duidelijk zien waar het moet staan tijdens het opruimen.

Een greep uit de impulsen tijdens het participeren observeren:

- koekjes bakken en thee zetten (benoemen + in interactie met de kleuters)
- mooie kledij aandoen voor ik aan tafel ga (benoemen + in interactie met de kleuters)
- zorgen voor de poppen alsof het echte kindjes zijn

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**
  - MUZO.AD.13.4 - Erop gericht zijn muzische expressiemogelijkheden te exploreren en ermee te experimenteren. Dat houdt in: durven experimenteren met die materialen of instrumenten
  - MUZO.AD.15.4 - Je voorstellingsvermogen, je fantasie of je verbeelding durven aanspreken. Dat houdt in: ideeën en gevoelens durven vormgeven via verzonnen situaties
  - MUZO.D.2.1 - Kinderen genieten van dramatisch spel. Dat houdt in dat ze: genieten van het muzisch handelen waardoor ze hun expressiemogelijkheden verruimen
- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - Posl.1.2.c - → nieuwe, minder bekende materialen exploreren.
  - Posl.4.2.a - ● Interesse hebben voor wat nu gebeurt
  - MuO.43.4.b - → eigen ervaringen, belevingen, gedachten, gevoelens, ideeën ... creatief spelend uitbeelden.

Test in ontwerpweek 1

Bij het aanbrengen van de materialen met een multiculturele insteek in de poppenkamer, waren de kleuters zo enthousiast dat er kaartjes moesten worden ingevoerd die het aantal kleuters in de hoek beperkten. Dit enthousiasme sproot voort uit het feit dat het hier ging om nieuwe materialen voor de kleuters. Er was geen enkele kleuter die blij gaf van het als vreemd aanvoelen van de nieuwe materialen. Wederom een bewijs dat aantoont dat de kleuterschool de ideale plek is om reeds de multiculturele samenleving binnen te brengen in de klas. De kleuters ervaren dit nog als een deel van het klasgebeuren waardoor later de link met de gehele maatschappij veel sneller zal gelegd worden. Ik bracht sneller dan voorzien het beeldmateriaal aan waarop verschillende mensen uit verschillende culturen staan afgebeeld. Dit zorgde ervoor dat de kleuters veel knapper speelde met de nieuwe verkleedkleden en het andere aangebrachte materiaal.

Evaluatie en bijsturing

Bij het aanbrengen van de nieuwe materialen was er een groot gemis in de poppenhoek: een spiegel. De kleuters zouden zichzelf dan kunnen zien en beoordelen hoe ze eruitzien met de verschillende kledingstukken. Het zou mogelijk worden om zich te identificeren met de mensen op de prenten en zich in te leven in de rol die zij uitvoeren. De verbondenheid die hiermee tot stand kan komen, zou van onschatbare waarde zijn.

Helaas kon ik hier binnen de ontwerpweek niet voor zorgen vanwege de veiligheidsvoorschriften die zeggen dat een 'normale' spiegel niet toegelaten is wegens 'breekgevaar met versplintering'. Een spiegel in de kleuterklas moet aan een aantal voorwaarden voldoen die het helaas onbetaalbaar en bijgevolg onhaalbaar maken voor mij om hiervoor te zorgen. Ik ben ook geen voorstander van spiegelfolie omdat deze een zeer wazig of vervormd beeld geeft. Ik heb wel navraag gedaan naar veiligheidsfolie die zou kunnen bevestigd worden op spiegels zodat ze veiliger zouden zijn. Deze veiligheidsfolie wordt nu in overweging genomen door de preventieadviseur van de scholengemeenschap.

Oorspronkelijk waren de verkleedkleden gesorteerd in 3 mandjes. Een mandje voor hoofddekseis, eentje voor bovenkleding en eentje voor broeken en rokken. Deze hadden dan wel een multiculturele look, maar ze namen ook de creativiteit van de kleuters weg. Wat een hoofddoek is voor de een kan immers een rok zijn voor de ander. De mandjes werden vervangen door één koffer en daarmee werd meteen ook een moeilijkheid tijdens het opruimen weggenomen.

Test in ontwerpweek 2

In week twee heb ik niet meer expliciet aandacht besteed aan de poppenhoek. Wel heb ik het effect van mijn multiculturele inbreng opnieuw kunnen observeren.

Evaluatie

Ik merkte op dat de kleuters tijdens het spel in de poppenkamer meermaals wezen naar het prentenmateriaal dat ik er ophing. Ik hoorde ook uitspraken als “kijk nu eens gewoon hier, dan kunnen wij dat toch ook”, wijzend naar een eettafereel op de prent. Ook de klasjuf wist me te vertellen dat ze ervan versteld stond hoe vaak de kleuters teruggrijpen naar de prenten in de poppenhoek. Bovendien geeft de klasjuf ook aan dat ze het interessant vindt dat de posters een verzameling zijn van allerhande kleine prentjes. Op die manier krijgen de kleuters veel informatie en nemen de prenten geen hele muur in beslag. Dat de kleuters situaties van de prenten imiteren of zichzelf herkennen in wat er zich op de prenten afspeelt, geeft blijk van verbondenheid. Ook kleuters die spelen dat ze zich zullen ‘mooi maken’ en spontaan een hoofddoek op hun hoofd zetten, laat ons zien dat kleuters er geen graten in zien dat er mensen zijn die belang hechten aan het dragen van dit accessoire. Het aanbrengen van deze materialen met een subtiele multiculturele toets is naar mijn inzien geslaagd. Het draagt bij tot de verbondenheid met de samenleving omdat de kleuters incidenteel dingen van vreemde origine leren kennen. Origines die we terugvinden binnen onze multiculturele maatschappij. Onbekend is niet langer onbemind en er wordt preventief gewerkt aan een grondhouding van respect voor de ander in onze samenleving.

4.2.3 Bouwkaarten

Omschrijving en argumentatie

In ons land leven verschillende mensen uit verschillende culturen. Door de globalisatie zijn er veel mensen van andere culturen en met andere geloofsovertuigingen in ons land terecht gekomen. Daardoor verschijnen er in ons straatbeeld ook andere gebedshuizen. Het is goed dat de kleuters weten waarvoor deze gebouwen staan. Het vergroot hun verbondenheid met de samenleving omdat ze de betekenis ervan kennen.

Zoals wij, christenen geloven in God en Jezus, geloven ze bij de moslims in Allah en bij de joden in Jahweh. Bij de hindoes geloven ze dan weer in meerdere Goden. Al die mensen hebben hun eigen plek om samen te gaan bidden. Bij de christenen is dat de kerk. Moslims gaan naar de moskee en joden gaan naar de synagoge. Hindoes en boeddhisten gaan naar de tempel.

Wanneer er andersgelovige kleuters aanwezig zijn in de klas kan verwezen worden naar die kleuters. Binnen de bouwhoek hebben we de kans om via bouwkaarten hierop in te spelen.

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.WO - Leerplan Wereldoriëntatie VVKBaO 2012-2013**
  - WO.RU.9.1.4 - Kinderen ervaren en uiten dat elke (open) ruimte een indruk oproept of nalaat en dat verschillende factoren daarbij een rol spelen. Dat houdt in dat ze kunnen aangeven welke rol verschillende elementen zoals kleur, schikking, gebruikte materialen, aanwezigheid van planten, meubilair, gebouwen ... spelen bij hun indrukken over een ruimte.
  - WO.RU.9.6.3 - Kinderen kunnen een omgeving typeren als overwegend landelijk, stedelijk, toeristisch en/of industrieel. Dat houdt in dat ze in eigen omgeving gebouwen, akkers, velden, bossen, diensten, winkels, fabrieken, bedrijven ... kunnen herkennen.
- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**
  - MUZO.BE.7.1 - Een eigen beeldtaal hanteren om impressies weer te geven. Dat houdt in dat kinderen: ervaren dat eigen gevoelens en ideeën het best vertolkt kunnen worden met een creatieve aanpak en in een persoonlijke stijl
- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - MuO.38.0.0 - Algemeen: deelaspecten
  - DenO.62.6.c - → minder vertrouwde objecten, personen of gebeurtenissen representeren
  - DenO.66.1.c - → ruimtelijke relaties ontdekken in concrete of driedimensionale situaties

Test in ontwerpweek 2

We beginnen met het benoemen van de bouwwerken. De kleuters krijgen verschillende foto's te zien (kerk, synagoge, moskee, hindoetempel, boeddhistische tempel). Er wordt hen gevraagd om deze te benoemen. De foto's die de kleuters niet kunnen benoemen, worden door de leerkracht benoemd. De leerkracht vraagt of de kleuters weten waarvoor deze gebouwen dienen en of de kleuters ze al eens zijn tegengekomen. Nadien krijgen de kleuters de opdracht om de foto's van de gebedshuizen met de juiste bouwkaart te combineren. Tenslotte mogen de kleuters zelf aan de slag. Ze krijgen hiervoor eerst bouwkaarten waarin verschillende moeilijkheidsgraden verwerkt zitten. Wanneer ze van elke moeilijkheidsgraad een 3-tal bouwwerken hebben kunnen nabouwen, zijn de kleuters in staat de bouwkaarten van de gebedshuizen na te bouwen.

Evaluatie en bijsturing

De kleuters toonden veel belangstelling voor de gebedshuizen. 3 van de 20 kleuters zagen één van de gebedshuizen reeds in het straatbeeld. De kleuters wilden vooral snel zelf aan de slag. Door het duidelijke kleursysteem wisten de kleuters goed in welke volgorde ze de bouwkaarten moesten aanwenden. In eerste instantie bouwden de kleuters per vier op de mat, maar dan bleken er te weinig blokken te zijn. Later gingen de kleuters per twee aan tafel zitten. Dit werkte efficiënter. Doordat de voorbeelden op de bouwkaarten minder vanzelfsprekend zijn, worden de kleuters zelf ook gestimuleerd om inventief om te gaan met de blokken. Zo hoeven kubussen niet steeds recht op elkaar gestapeld te worden, maar kan men ze ook kantelen waardoor er driehoeksvormen ontstaan.

De kleuters hebben dus een nieuw bouwperspectief ontdekt. De kleuters lijken ook meer in de hoogte te durven bouwen en zoeken naar manieren om de blokken te doen balanceren. Aangewezen zou zijn dat de hoeveelheid blokken wordt vermeerderd. We kunnen niet echt evalueren of de verbondenheid met de samenleving hierdoor vergroot is, maar we kunnen wel stellen dat de kleuters iets meer zijn te weten gekomen over de samenleving en dat ze ooit misschien terugdenken aan het moment waarop ze een moskee bouwden wanneer ze deze (opnieuw) tegenkomen in het straatbeeld.

4.2.4 Thematische activiteiten

Omschrijving en argumentatie

Niet enkel bij hoekverrijking kunnen we aandacht besteden aan de verbondenheid met de samenleving en de multiculturaliteit die we daarom in de klas willen brengen. Ook tijdens het activiteitenaanbod in het lopende thema is het mogelijk om hierop te letten. Via enkele voorbeelden liet ik de klasjuf zien op welke manier ze culturele diversiteit kan implementeren in haar activiteiten. Terwijl er dan aan specifieke activiteitendoelen gewerkt wordt, komen de algemene doelen die ik eerder opsomde ook aan bod.

- **Thema kabouters: Kabouters samenstellen**

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.WO - Leerplan Wereldoriëntatie VVKBaO 2012-2013**

- WO.DO.0.5.3 - Kinderen werken samen. Dat houdt in dat ze afspraken binnen de groep naleven.

- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**

- Posl.9.3.a - • Ervaren dat er in de klas rond een belangstellingscentrum gewerkt wordt →
- SocO.21.3.a - • Gezelschapsspellen spelen: kennis maken met eenvoudige spelregels (bijvoorbeeld zijn beurt afwachten) →

- **Thema licht en donker: Prentenboek Mila en de monsters**

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**

- MUZO.AD.1.1 - Intensief gebruik maken van alle zintuigen. Dat houdt in: geconcentreerd bekijken, beluisteren, betasten, smaken, ruiken

- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**

- SocO.22.1.c - → zich inleven in anderen in situaties die dicht bij de eigen belevingswereld liggen.
- ZinO.55.1.b - → visuele contrasten herkennen (kleur, vorm, structuur, patroon ...) →
- TaaO.70.2.a - • Eenvoudige verhalen (niet te lang, weinig personages, over dagelijkse situaties ...) begrijpen, als die visueel ondersteund worden →
- TaaO.70.3.b - → genieten van het vertellen van nieuwe, onbekende verhalen →

- **VVKBAO.2012-2013.NED - Leerplan Nederlands VVKBaO 2012-2013**

- NED.AD.LS.16 - Algemene doelen in verband met het zijn dienen beschouwd als attitudedoelen. Ze moeten jarenlang meegedragen worden als aandachtspunten. Ze omvatten: Een kind is bereid om geconcentreerd te luisteren en inhoudsgericht te spreken door zich in te leven in een boodschap.
- NED.L.2.2.3 - Talige boodschappen decoderen, begrijpen en interpreteren
Boodschappen interpreteren

na uitbreiding met sorteeractiviteit wordt onder meer aan volgende doelen gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.WISK - Leerplan Wiskunde VVKBaO 2012-2013**
  - WIS.MR.6 - Dingen rangschikken op basis van een kwalitatieve vergelijking (bijv. voorwerpen rangschikken van zwaar naar licht).
- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - DenO.61.5.a - ● Materialen verkennen waarin een seriatie is 'ingebouwd' (bijvoorbeeld in elkaar passende potjes, een stok met ringen van klein naar groot ...)
?
  - DenO.61.5.c - → (met hulp) vier of vijf voorwerpen met duidelijke verschillen rangschikken in een reeks volgens één opvallend kenmerk (bijvoorbeeld kleur, grootte, lengte, dikte, hoogte ...).

- **Thema Kerst: Baboesjka's seriëren**

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.WISK - Leerplan Wiskunde VVKBaO 2012-2013**
  - WIS.G.2.b - Een rangorde aangeven als begin en telrichting afgesproken zijn: met rangtelwoorden
  - WIS.MR.6 - Dingen rangschikken op basis van een kwalitatieve vergelijking (bijv. voorwerpen rangschikken van zwaar naar licht).
- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - DenO.61.5.a - ● Materialen verkennen waarin een seriatie is 'ingebouwd' (bijvoorbeeld in elkaar passende potjes, een stok met ringen van klein naar groot ...)
?
  - DenO.61.5.c - → (met hulp) vier of vijf voorwerpen met duidelijke verschillen rangschikken in een reeks volgens één opvallend kenmerk (bijvoorbeeld kleur, grootte, lengte, dikte, hoogte ...). →
  - DenO.68.2.b - → voorwerpen tellen tot 5 (à 6) en daarna zeggen hoeveel voorwerpen er geteld zijn →

Test in ontwerpweek 1

- **Thema kabouters: Kabouters samenstellen**

De kleuters leren over kabouters. De leerkracht vraagt hen hoe een kabouter eruit ziet. Vervolgens doen de kleuters suggesties. De leerkracht laat de losse stukken kabouters zien (muts, hoofd, schoenen) en vraagt de kleuters om hiermee een kabouter samen te stellen. De kabouters zijn zowel mannetjes als vrouwtjes en hebben een verschillende huidskleur. Wanneer dit gebeurd is, worden alle stukken weer in het midden van de tafel gelegd en kan het spel starten. Vier kleuters gooien beurtelings met de dobbelsteen. Op de dobbelsteen staan 2x een hoofd, 2x een lichaam en 2x een hoed afgebeeld. De kleuter neemt het onderdeel dat de dobbelsteen aangeeft indien hij dit nog niet heeft. Indien hij dit wel heeft, gaat de beurt naar de volgende. Wie als eerste een volledige kabouter bij elkaar heeft, wint. Wanneer alle kleuters hun kabouter hebben samengesteld, wordt deze besproken. Het geslacht wordt besproken en de kledij. Ook over de huidskleur kan gesproken worden.

Evaluatie en bijsturing

Wanneer ik op het einde van de ontwerpweek aan de klasjuf van de jongste kleuters vraag of ze voortaan multiculturele diversiteit zou implementeren in haar activiteiten en klasaanbod moet ze toegeven dat dit niet van vandaag op morgen zal gebeuren. Een heel deel thema's zijn reeds uitgewerkt met verschillende differentiatiemogelijkheden waardoor dit niet zo evident is, vindt ze zelf. Langs de andere kant geeft de klasjuf ook aan dat ze door het model van verbondenheid wel inziet dat dit op lange termijn zou kunnen bijdragen tot een sterkere verbondenheid met de samenleving. Ze heeft nu ook gezien dat het echt mogelijk is om via kleine dingen die culturele diversiteit aanwezig te stellen in de klas en verwijst hiermee naar het kabouterspel.

Test in ontwerpweek 2

- **Thema licht en donker: Prentenboek Mila en de monsters**

De leerkracht bespreekt samen met de kleuters de kaft van het boek. De leerkracht geeft meer informatie over Mila, het meisje op de kaft. Mila woont in twee huizen. De leerkracht vraagt aan de kleuters of er ook iemand in twee huizen woont. Mila heeft dus ook twee bedjes. Vandaag slaapt ze bij mama. De leerkracht leest het verhaal van Mila en de monsters voor:

Mila ligt in haar bedje in het huis van mama. Om haar heen is het heel erg donker. En mama heeft niet gekeken of er monsters zijn! Papa doet dat wel altijd. Hij zoekt dan in alle hoekjes van de kamer: onder de mat, achter het gordijn en in de kast. Maar bij mama jaagt iemand anders alle monsters weg. Wie zou dat zijn? (De kat)

De leerkracht voert na het vertellen van het boek nog een kort gesprek met de kleuters over bang zijn en het al dan niet bestaan van monsters. Na het vertellen van dit boek kan de leerkracht een sorteeroefening aanbieden waarin de figuren van het boek terugkomen. Via een korte terugblik op het boek komt de leerkracht dan tot de activiteit waarbij het sorteren plaatsvindt. Leerkracht vraagt aan de kleuters waarom Mila niet graag gaat slapen bij mama. De leerkracht vraagt waarom er bij papa geen probleem is. De kleuters verwoorden dat er bij mama een kat is die de monsters wegjaagt. De kleuters krijgen de opdracht om bij elke Mila een monster te leggen dat zo groot is als Mila zelf. Om Mila te beschermen wordt er aan de kleuters gevraagd om er nu ook een even grote kat bij te leggen.

- **Thema Kerst: Baboesjka's seriëren**

De kleuters bekijken eerst samen met de leerkracht een fragment uit Sesamstraat waarin baboesjka's geteld worden. Bovendien worden ze ook van groot naar klein gezet en zegt men op het einde "wat een leuke familie". En is familie nu niet net iets wat wij erg belangrijk vinden tijdens de feestdagen? De leerkracht bespreekt het filmpje met de kleuters en benoemt de Russische popjes (baboesjka's). De kleuters krijgen de kans om hun ervaring ermee te verwoorden. De leerkracht laat haar meegebrachte baboesjka's zien. In eerste instantie is het slechts één grote baboesjka. Manipulerend komen de kleuters erachter hoeveel het er uiteindelijk zijn. De leerkracht telt samen met de kleuters hoe groot deze familie is. Hoeveel stoelen hebben ze nodig als ze allemaal aan tafel willen zitten? Vervolgens vraagt de leerkracht aan de kleuters om met de baboesjka's hetzelfde te doen als de popjes in het filmpje: van groot naar klein zetten. 7 baboesjka's is uiteraard een te groot aantal voor de jongste kleuters. De leerkracht differentieert dus waar nodig. Tot slot benoemt de leerkracht wat de kleuters hebben gedaan en voert ze correcties uit waar nodig.

Evaluatie

- **Thema licht en donker: Prentenboek Mila en de monsters**

Een dag voordat ik het boek voor heel de klas las, nam ik D., een anderstalige kleuter bij me om samen met hem het boek al eens een keertje door te nemen. Ik bekeek met hem de prenten uit het boek en benoemde wat er gebeurde. De volgende dag moest ik verstek geven wegens ziekte, maar las de klasjuf het boek voor aan heel de klas. D. wist Mila's naam nog en zei erbij 'bang'. Dit herhaalde hij een aantal keer zo vertelde de juf. Toen de juf had gevraagd wie er thuis wel eens bang is, staken er buiten glunderende D. nog een 10-tal kleuters hun vinger op. "Er ontstond een gesprek over dit herkenbare thema voor de kleuters", zo bracht de klasjuf me verslag uit. De klasjuf had bij dit boek het gevoel dat de kinderen Mila als een kind zagen dat bij hen in de klas kon zitten. Doordat ik dit boek aanbracht, zag de klasjuf één van de mogelijkheden om tijdens een thema verbondenheid met de samenleving, waarin het implementeren van culturele diversiteit niet zo vanzelfsprekend is, toch een plaats te geven. De sorteeroefening had ik thuis in kleur uitgeprint, maar op school is er enkel een kopieerapparaat dat in grijswaarden kan kopiëren. Op zich was Mila nog wel herkenbaar op de kopie, maar ik besepte ook dat het voor sommige andere activiteiten jammer is van het diverse beeld dat je wil meegeven aan kleuters. Ook bij het zelf creëren van leermaterialen zou het handig zijn, moest een school over een kleurenkopieerapparaat beschikken. Zo kunnen leerkrachten foto's van het internet gebruiken om de diverse samenleving binnen te brengen in de klas.

- **Thema Kerst: Baboesjka's seriëren**

Of de kleuters hun verbinding met de samenleving dankzij deze activiteit versterkt is, durf ik in vraag stellen. Wel weet ik zeker dat ze de baboesjka's zullen herkennen wanneer ze in een etalage van een Russische winkel prijken. Die herkenning zorgt dan misschien wel weer voor verbinding. Verbinding of niet, dit multicultureel materiaal was het uitgelezen speelgoed voor het aanbrengen van seriatie. Het filmpje dat het geheel inleidde betekende een meerwaarde voor de activiteit. Bovendien vergrootte dit de belangstelling bij de kleuters. Ik ben dan ook op het einde van de tweede ontwerpweek de baboesjka's gaan aanraden bij de directie. Op de volgende Kerstmarkt waar zij deze tegenkomt, neemt ze een set mee voor de school.

Op het einde van deze tweede ontwerpweek komt de klasjuf van de jongste kleuters naar me toe en besluit ze ingezien te hebben dat het eigenlijk niet echt moeilijk is om de culturele diversiteit aanwezig te stellen in de klas. Ze verwijst hiermee vooral naar de aanbreng van het liedje met de poppenkastpop waarbij ze, zo zegt ze zelf, echt ervaren heeft dat de kleuters tot verbinding kwamen dankzij de voor hen onbekende talen. Ook verwijst ze naar het gebruik van de poppenkastpoppen waarbij ze zag dat sommige kleuters helemaal open bloeiden. Tijdens de activiteit van het baboesjka's seriëren, merkte de klasjuf voor zichzelf op dat het materiaal niet enkel multicultureel was, maar ook het uitgelezen leer materiaal om het seriëren voor het eerst aan te brengen bij de kleuters. Hoewel de leerkracht na de eerste ontwerpweek nog twijfelachtig stond t.o.v. het implementeren van culturele diversiteit in haar klas omwille van het extra werk dat erbij komt kijken, werd ze nu wel overtuigd door bijvoorbeeld de idee om echt aandacht te hebben voor specifieke boeken tijdens een thema. Het is een eenvoudige manier om te werken aan de verbondenheid met de samenleving. Zo zegt zij: "Eigenlijk is het een kwestie van het bewuster kijken naar het materiaal dat je aanbrengt. En af en toe een kleine aanpassing doen, zorgt voor een wereld van verschil" "Een wereld van verbondenheid", vul ik aan. Ik voel hier ergens toch een doel bereikt te hebben.

4.2.5 Schrijfdans op multiculturele muziek

Omschrijving en argumentatie

Ook tijdens activiteiten als schrijfdans kunnen we werken aan de verbondenheid met de samenleving. Dit hoeft niet noodzakelijk via wat de kleuters zullen tekenen, we kunnen ook gebruik maken van multiculturele muziek. Op deze manier leren de kleuters muziekstijlen uit andere culturen kennen zonder dat deze heel de dag gedraaid hoeven te worden in de klas. Wanneer men later rituelen op straat ziet waarmee muziek gepaard gaat, zullen de kleuters deze misschien nog kunnen herkennen. Het feit dat deze muziek voor hen een functie kreeg op school kan ertoe bijdragen dat dit langer blijft hangen.

Aan volgende doelen wordt onder meer gewerkt:

- **VVKBAO.2012-2013.MUZ - Leerplan Muzische Opvoeding VVKBaO 2012-2013**
  - MUZO.M.10.2 - Klank en muziek via beweging ervaren. Dat houdt in: kenmerken van klank en muziek in tijd en ruimte via bewegingen ervaren.
  - MUZO.M.10.3 - Klank en muziek via beweging ervaren. Dat houdt in: kenmerken van klank en muziek in bewegingen omzetten.
  - MUZO.BEX.1.3 - Kinderen experimenteren met en bekwamen zich in de uitdrukingsmogelijkheden van hun lichaam. Dat houdt in dat ze: spontaan meebewegen op muziek
- **VVKBAO.2012-2013.BO - Leerplan Bewegingsopvoeding VVKBaO 2012-2013**
  - BO.MC.3.3.5 - De leerlingen gaan efficiënt om met duur, tempo en tijdsvolgorde, metrum en ritme. De eigen beweging aanpassen aan een opgelegd metrum en ritme (regelmatig, onregelmatig).
- **VSKO.OWP.2010-2011 - Ontwikkelingsplan 2010-2011**
  - MuO.40.1.e - → vertrouwd worden met samenklank, dynamiek, klankkleur, structuur en vorm.
  - MotO.45.2.a - ● # Vanuit fantasierijke situaties basispatronen voor het schrijven uitvoeren met grote bewegingen →
  - MotO.51.3.a - ● Spontaan meebewegen op een metrum
  - MotO.51.3.b - → bewegingen kunnen afstemmen op een metrum of een eenvoudig ritme
  - MotO.51.3.d - → in een opgelegd tempo bewegingen kunnen uitvoeren.
- **VVKBAO.2012-2013.SCHR - Leerplan Schrift VVKBaO 2012-2013**
  - SCHR.CA.36 - De kleuter beseft hoe hij de schrijfpatronen moet uitvoeren.
  - SCHR.CA.37 - De kleuter kan op zijn manier verwoorden hoe hij schrijfpatronen uitvoert.

Test in ontwerpweek 1

De leerkracht zingt het lied 'op een grote paddenstoel' en stelt vast dat er wel een paddenstoel getekend staat op het papier, maar dat hij nog geen stippen heeft. Hier zullen de kleuters voor zorgen tijdens het schrijfdansen. Met een wit wascokrijtje tekenen ze op de multiculturele muziek van *de ronde* cirkels op de paddenstoel. De cirkel moet rond de kabouter gaan die de leerkracht als eventueel hulpmiddel op de paddenstoel zet. Wanneer de cirkels aangebracht zijn, mogen de kleuters met rode waterverf de paddenstoel inkleuren. De witte stippen verschijnen.

Evaluatie en bijsturing

De gekozen muziek werkte prima als alternatief voor de officiële schrijfdansmuziek. Ik voerde ook een gesprek met een leerkracht van de oudste kleuters die nascholingen geeft over schrijfdans en zij gaf aan geen graten te zien in het af en toe vervangen van de schrijfdansmuziek door multiculturele muziek. In overleg met haar zal ik dus voor de hoofdfiguren van de schrijfdans alternatieve muziek voorzien.

Test in ontwerpweek 2

De kleuters tekenen eerst een adventskrans en nadien een ster op de multiculturele schrijfdansmuziek. De adventskrans bestaat uit twee cirkels, vier rechthoeken en vier lijntjes. De ster bekomen ze door twee driehoeken haaks op elkaar te tekenen. Eventueel kan een gesprek gevoerd worden over de afkomst van de muziek.

Evaluatie

De multiculturele muziek voor de schrijfdans viel erg in de smaak bij de oudste kleuters. Ook ikzelf vond dat het schrijfdansen op deze muziek naar behoren verliep. De kleuters hoorden duidelijk het metrum en waren niet in de war doordat de muziek anders was dan anders. Het verloop van de activiteit verliep immers hetzelfde: eerst meedoen in de lucht, nadien op papier. Een kleuter herhaalde een aantal keer "dat is Turks" wanneer ik de muziek van *de robot* liet horen. Hij zat er niet ver naast. Bij de andere nummers vroeg ik aan de kleuters van waar de muziek zou kunnen komen. Het feit dat we hier samen over nadachten, zorgde ervoor dat we weer wat meer te weten kwamen over onze samenleving. Zelf vond ik het fijn om de muziek doelbewust te kunnen inzetten en via een andere insteek te kunnen werken aan de verbondenheid met de samenleving. Op deze manier leren de kleuters ook dat schrijfdansen niet hoeft vast te hangen aan één specifiek nummer. Leerkrachten hebben niet de tijd om voor elke schrijfdansactiviteit nieuwe muziek te zoeken. Daarom is het handig dat de muziek verzameld is op een cd. Dat deze multiculturele muziek in dezelfde volgorde staat als de respectievelijke nummers op de schrijfdans-cd, vergroten het gebruiksgemak.

4.3 Materialen aanbieden zonder bijkomende impulsen

Naarmate kleuters ouder worden, stellen ze meer verschillen en gelijkenissen vast bij andere mensen. Ze vormen zich beelden over zichzelf en over de anderen rondom hen. De beeldvorming over andere mensen gebeurt reeds vanaf de kleuterleeftijd. Daarom is het erg belangrijk om kleuters met diversiteit in contact te brengen en om hen daar positief mee te leren omgaan.

Om kleuters eerst de kans te geven om nieuwe materialen te exploreren, zal ik nieuwe materialen implementeren in hun klas zonder hierbij extra impulsen te geven. Via observatie kan ik dan vernemen wat de kleuters ermee doen, hoe ze hierop reageren en hoe ik hiermee verder aan de slag kan gaan. Het is belangrijk om oog te hebben voor waar de kleuters behoefte aan hebben. Het gaat er dan ook niet om dat de kleuters veel weten over de wereld, maar wel dat ze vol interesse naar de wereld rondom hen leren kijken en ontdekken dat mensen veel gemeen hebben.

4.3.1 Verrijken van de snoezelhoek

Omschrijving en argumentatie

- **Kussens gemaakt van Noord-Afrikaanse stof.**
De kleuters komen intuïtief in aanraking met kleuren en motieven die ze niet kennen vanuit hun omgeving. Op deze manier maken ze kennis met de *onbekende anderen en hun kenmerken*. De verbondenheid met de samenleving kan hierdoor groeien.
- **Dekbed met multicultureel verhaal.**
Het bed van de snoezelhoek wordt gedekt met een overtrek waarop verschillende soorten spelende kinderen staan afgebeeld. Het is als het ware een link naar onze diverse samenleving.

4.3.2 Klas visueel verrijken

Omschrijving en argumentatie

- **Allerlei prenten van mensen uit verschillende culturen.**
De leefwereld van de kleuter eindigt niet binnen de omgeving van de klas. Het is mogelijk om de samenleving erbij te betrekken en te streven naar herkenning en gelijkenissen. Net als wij hebben ook mensen van andere culturen familie en maken zij dingen mee die gevoelens opwekken. We proberen hiermee het stereotype beeld van bijvoorbeeld Afrikaanse vrouwen met manden op hun hoofd en Aziaten met kimono's aan te verbreken.

4.3.3 Verrijken poppenkamer

Omschrijving en argumentatie

- **Verkleedkledij**
Via verkleden, kunnen we de wereld die divers is, binnenbrengen in de klas. Kleuters kunnen zich inleven in verschillende mensen. De kledingstukken die hier kunnen worden aangebracht zijn eindeloos. Bovendien kunnen ook gewoon Westerse attributen hier hun plaats vinden. Afbeeldingen van mensen met diverse kleding en kapsels zetten de kleuters aan tot experimenteren.
  - hoofddoeken
In sommige culturen dragen vrouwen een hoofddoek om te laten zien dat ze geloven in hun god.
  - felgekleurde broek
  - Sarong
  - muts
  - pet

- **Diverse poppen**
  - Aziatische pop
  - Afrikaanse pop
  - Europese pop is reeds aanwezig in de klas

Evaluatie en bijsturing

De snoezelhoek werd gewoon verder gebruikt zoals de kleuters dit altijd al deden. Ze merkten de nieuwe elementen wel op, vermeldden dat ze het mooi vonden, maar maakten er verder geen woorden aan vuil. Dit was precies waar ik op hoopte. In de poppenhoek ging het er eerst iets heviger aan toe. De nieuwe materialen zorgden voor een stormloop. Maar met het inbrengen van kaartjes die bepaalden hoeveel kleuters er mochten spelen, was dit probleem snel van de baan. De kleuters speelden met de nieuwe materialen alsof ze er altijd al waren. Door op subtiele wijze culturele diversiteit te implementeren, komen de kleuters incidenteel in aanraking met elementen van onze diverse samenleving. Doordat ze deze in de veilige omgeving van de klas (beter) leren kennen, komt het voor hen niet bedreigend over. Dat is wat we hopen te bereiken met het versterken van de verbondenheid met de samenleving: de diversiteit van onze samenleving vormt geen bedreiging voor de kleuters. Via deze weg kunnen we ook impliciet meegeven dat er heel wat voordelen verbonden zijn aan de diverse samenleving. Kleurrijke stoffen en patronen liggen bijvoorbeeld binnen handbereik.

5. Overige hoeken verrijken

Binnen de korte tijdsperiode waarover dit onderzoek loopt, is er geen tijd om alle hoeken aan te pakken. Daarom wordt hieronder kort weergegeven welke mogelijkheden er zijn om de culturele diversiteit aanwezig te stellen in heel de klas. De school waar mijn bachelorproef loopt, krijgt uiteindelijk een soort handleiding waarin staat hoe ze hun klas kunnen verrijken om de culturele diversiteit binnen te brengen met het oog op het verhogen van de verbondenheid met de samenleving.

5.1 De winkel

Maak van de winkel geen buitenlandse souvenirwinkel, maar bied een ruime keuze van dagdagelijkse producten aan. Denk na over wat wij gebruiken en wat daar een cultureel diverse variant op kan zijn. De nieuwsgierigheid van kinderen zal gewekt worden wanneer ze buiten de bekende producten in hun winkel ook nieuwe, onbekende zaken ontdekken. Het aanbieden van exotisch fruit gebeurt nu al in enkele klassen, maar we kunnen hier verder in gaan. Zo kunnen leerkrachten de lege verpakkingen van *Fairtrade* producten meenemen om hun winkel te verrijken. Voordeel hierbij is dat er van de situatie gebruik kan gemaakt worden om aan de kinderen het principe van eerlijke handel uit te leggen.

Verder is het ook een idee om verschillende boodschappentassen aan te bieden. We kunnen onze winkel waar meenemen in een mandje of een plastic zakje, maar we kunnen het ook vervoeren in een kartonnen doos of iets anders.

Bij de oudste kleuters kan er aandacht besteed worden aan de teksten die op de producten staan. Lege busjes shampoo uit een Marokkaanse winkel bevatten vaak Arabische tekens. Via deze weg leren de kleuters dat ons letteralfabet niet het enige bestaande schrift is. Dit soort winkel waar zijn eenvoudig te vinden in grootsteden waar winkels van buitenlandse origine als paddenstoelen uit de grond rijzen.

Wanneer we denken aan een kledingwinkel zouden er foto's kunnen opgehangen worden die weergeven op welke manieren men een doek kan gebruiken. Is dit enkel een sjaal of kan dit ook als rok of hoofddoek gebruikt worden? Wanneer de winkel omgebouwd wordt tot een stoffenwinkel kunnen we aandacht hebben voor de verscheidenheid aan stoffen. Deze kunnen dan eventueel verkocht worden aan de kinderen in de knutselhoek. Stalen opvragen bij stoffen- en gordijnwinkels is hier een aanrader.

5.2 De boekenhoek

Boeken maken gevoelens los bij kleuters en brengen kleuters tot interactie met elkaar. Daarom is de boekenhoek een hoek die zeker niet vergeten mag worden wanneer we een klas herinrichten ter bevordering van de verbondenheid met de samenleving. Boeken hebben een grote invloed op de beeldvorming van kleuters. Voor de boekenhoek moeten we dus goed nadenken over het beeldmateriaal dat we aanbieden. Er is niets fout met een aantal boeken waarin een doorsnee Westers tweeoudergezin staat afgebeeld, maar bied zeker ook boeken aan waarin kinderen kennismaken met de veelvormigheid waarin gezinnen bestaan. Er bestaan ook heel wat boeken waarin er sprake is van culturele diversiteit. In de boekenhoek kunnen ook boeken in een andere taal dan het Nederlands hun plaats vinden. Als we boeken aanbieden met Aziatische of Arabische teksten, leren kleuters dat er meer tekens bestaan dan enkel onze Westerse letters. Ook boeken in braille kunnen aangeboden worden. Nog verrijkerder wordt het wanneer een volwassen persoon het boek komt voorlezen in de taal waarin het boek geschreven is. Op die manier leren de kleuters kennismaken met de fonologie van de verschillende talen die hun plaats vinden binnen onze maatschappij. De verbondenheid met de samenleving kan groeien en de kleuters hoeven niet raar op te kijken wanneer ze deze vreemde taal op straat horen. We kunnen de boekenhoek ook combineren met de luisterhoek. Enerzijds kunnen we boeken aanbieden die Nederlands gesproken zijn, maar een multicultureel verhaal bevatten, anderzijds kunnen we ervoor kiezen om een luister-cd op te zetten waarop men een verhaal vertelt in een vreemde taal. Wanneer we het bijhorende prentenboek aanbieden, zullen we versteld staan van het aantal kleuters die wel blijven luisteren en het misschien zelfs begrepen hebben.

In onze speelgoedwinkels vinden we gemakkelijk boeken waarop knopjes voorzien zijn die een geluid voortbrengen wanneer je erop duwt. Misschien is het een tip om van op vakantie een soortgelijk boek mee te brengen. Het is grappig om te horen dat er zelfs in geluiden verschillende talen zijn. Een meerwaarde in de boekenhoek dus.

5.3 De bouwhoek

In eerste instantie denken we dat er in de bouwhoek niets aan te passen valt. Niets is minder waar. Wanneer er met bouwkaarten gewerkt wordt, kunnen deze ook constructies bevatten met een multiculturele look. Verder kunnen er in de bouwhoek ook foto's of prenten hangen van gebouwen over heel de wereld. Hierbij denken we spontaan aan verschillende soorten huizen, hutten, tenten en kastelen. Maar we kunnen er ook voor kiezen om afbeeldingen te hangen van kerken, moskeeën en andere gebedsplaatsen. Deze zien we ook in het straatbeeld van onze multiculturele samenleving. Dat kan niet gezegd worden van hutten en tenten. Geen van deze ideeën is fout. Het kan immers geen kwaad dat kleuters meer te weten komen over de wereld in het algemeen. Waar we de bouwhoek soms verrijken met restjes hout of linoleum kunnen we er nu ook voor kiezen om de bouwhoek uit te breiden met stukjes stof waarop verschillende prints en patronen te zien zijn. Verder bestaan er ook blokkensets die speciaal gemaakt zijn opdat er bouwwerken uit bijvoorbeeld het Midden-Oosten mee kunnen gemaakt worden. Een voorbeeldmerk dat dit soort blokken op de markt brengt is Haba. De klasjuf weegt best zelf af welke hoekverrijking ze voorziet afhankelijk van het kunnen van de kleuters. Zomaar bouwplaten aanbieden om culturele diversiteit aanwezig te stellen zonder dat de kleuters in de mogelijkheid zijn deze na te bouwen is behoorlijk zinloos.

Een gouden tip: voorzie vooral voldoende blokken! Eens kinderen de smaak te pakken hebben, zou het jammer zijn dat ze moeten stoppen met bouwen vanwege het te kort aan blokken. Het is ook aangewezen om samen met de kleuters het combineren van blokken te ontdekken. Zo kunnen bijvoorbeeld twee regelmatige prisma's een kubus vormen of kan men bijvoorbeeld een groter dak creëren door prisma's te combineren.

5.4 De autohoek

In de autohoek hoeven er niet enkel auto's te zijn die we hier in de speelgoedwinkel kopen. Kleuters vinden het net zo fijn om met een creatie uit de wereldwinkel te spelen. Dat deze auto's vaak vervaardigd zijn uit gerecycleerd materiaal kan een aanleiding geven om met de kleuters dieper in te gaan op het onderwerp 'speelgoed/vervoer over heel de wereld'. Uiteraard mag aan de kleuters ook verteld worden dat ze dat soort vervoer hier in België niet zullen tegenkomen. Mensen uit een andere cultuur maken hier in België immers gebruik van hetzelfde vervoer als wij. Verder kunnen we aandacht hebben voor de mannetjes die we als extra bij de auto's aanbieden. We hebben hier bijvoorbeeld aandacht voor hun huidskleur. De autohoek kan ook verrijkt worden met bouwkaarten van verschillende garages en parkeerplaatsen. Het combineren van de autohoek met de bouwhoek zorgt voor creatieve interventies van de kleuters zelf. Misschien voeren ze wel stoffen aan om hun moskee te finaliseren...

5.5 De knutselhoek

In de knutselhoek kunnen we aandacht hebben voor de kleuren die we de kleuters aanbieden. Dit zowel bij het gamma kleurpotloden, stiften en verf als bij het aanbod gekleurd papier. De diversiteit tussen mensen is groot. Als kleuters een tekening maken, kunnen ze zelf kiezen welke huidstint ze hun figuren geven. In de betere knutselwinkel zijn kleurpotloden en stiften te vinden in verschillende soorten huidtinten. Bij het aanbieden van gekleurd papier kunnen we erop letten dat er buiten roos en bruin ook oker, lichtbruin en huidskleur te verkrijgen zijn.

De knutselhoek kan aangekleed worden met diverse prenten van kunstwerken en mensen over heel de wereld. Op die manier worden de kleuters intuïtief geconfronteerd met andere beeldtalen, stijlen en kleurenpaletten.

Bij het aanbieden van werkkaarten of stappenplannen is het aangewezen om aandacht te hebben voor de afgebeelde kleuters. Zijn deze enkel blank of zijn we in de mogelijkheid een beeld voor te schotelen dat onze maatschappij weerspiegelt?

5.6 De muziek- en luisterhoek

In de luisterhoek spreekt het voor zich dat we naast de vertelcd's en populaire muziek ook cd's kunnen aanbieden met wereldse klanken. Wanneer er twee cd-spelers zijn, kunnen kleuters verschillende muziekstijlen vergelijken. Bij het aanbieden van muziekinstrumenten is het aandacht hebben voor diverse instrumenten belangrijk. Veel kinderen kennen reeds een djembé, maar wat zal hun nieuwsgierigheid gewekt worden wanneer ze ook eens regenstokken, castagnetten of een raspinstrument mogen uitproberen. Deze instrumenten zijn te verkrijgen bij o.a. de wereldwinkel, op verscheidene festivals en in winkelstraten die bekend staan om hun multicultureel karakter. Net als Westerse instrumenten, moeten ook deze met zorg behandeld worden. Vooraf duidelijke afspraken maken, is hier dus de boodschap. Deze hoek combineren met de boekenhoek kan zeer verrijkend zijn voor de kleuters.

5.7 Bewegingsopvoeding

Ook tijdens de lessen bewegingsopvoeding kunnen we oog hebben voor de culturele diversiteit van onze samenleving. Immers, op hoe meer terreinen we de culturele diversiteit binnenbrengen in de kleuterschool, hoe harder we kunnen werken aan de verbondenheid met de maatschappij omdat de kleuters steeds meer vertrouwd zullen geraken met het diverse beeld dat er daar heerst. Wat men vertrouwt, hoeft men niet te wantrouwen en daar hoeft men zich bijgevolg niet tegen af te zetten. Daarom kunnen we tijdens de lessen bewegingsopvoeding gebruik maken van opdrachtenkaarten waarop culturele diversiteit te zien is. Ook kunnen we bij het gebruik van muziek er eens voor kiezen om multiculturele klanken te laten horen. Zo kan het bijvoorbeeld voor kleuters heel ontspannend zijn om op de zachte tonen van een panfluit tot rust te komen. Ook via dansactiviteiten is het mogelijk om de wereld binnen te halen. Op sites als www.volksdansen.start.be vinden we kinderdansen uit heel de wereld.

Besluit

Het model van verbondenheid biedt scholen een leidraad om als team werk te maken van een aangenaam leefklimaat waarin kleuters opgroeien tot volwassen mensen die zich verantwoordelijk voelen voor zichzelf, de anderen, de materie, de maatschappij en het grotere geheel. Vanuit het appelboommodel zagen we dat het opbrengt om preventief problemen aan te pakken. De media overstelpt ons met teleurstellende berichtgevingen over onverdraagzaamheid en gebeurtenissen in de wereld die het ons moeilijk maken om onbezorgd in het leven te staan. Er lijkt gebrek te zijn aan respect voor de ander en de omgeving rondom ons. We moeten er dus voor zorgen dat onze kinderen van kleins af aan leren om in dialoog te gaan. Het is de eerste stap naar een wereld met meer liefde en begrip. Onbekend is onbemind. Wat mensen niet kennen daar blijven ze liever ver van weg. Om tot verbondenheid te komen, is het dus belangrijk om iets of iemand goed te leren kennen. Onze kinderen leven in een geglobaliseerde wereld, gekenmerkt door een grote diversiteit. Om onze kinderen op te voeden tot zelfstandige, verdraagzame burgers proberen we hen de nodige handvaten aan te reiken om zich te kunnen verbinden met de samenleving. Het is daarom nodig dat we onze kinderen vaardig maken in het op een positieve manier omgaan met diversiteit. Om te kunnen groeien in die verbondenheid met de samenleving en de kinderen de kans te geven deze competenties te ontwikkelen, moeten wij als opvoeders, leerkrachten het juiste voorbeeld geven en kiezen voor de juiste leermiddelen. Dit is echter niet eenvoudig in een school waar de populatie geen weerspiegeling is van de multiculturele samenleving waarin wij leven. Toch willen we met de kleuters werken aan een fundament van respect volgens drie doelen:

- kleuters nieuwsgierig maken voor onbekende dingen en hen in een later stadium laten ontdekken dat diversiteit kansen kan bieden.
- kleuters de gelijkenissen tussen verschillende mensen doen inzien.
- De blik van kleuters verruimen. Het is niet omdat ze de culturele diversiteit niet meteen kunnen opmerken in hun nabije omgeving dat deze niet aanwezig is.

We willen dus werken aan een open en respectvolle houding tegenover mensen van andere culturen, tegenover onze diverse samenleving. We hoeven hiervoor geen extra activiteiten te organiseren. We kunnen binnen de activiteiten die we reeds doen in de klas oog hebben voor elementen van diversiteit. Het gaat dus niet over 'meer doen', maar over 'het een beetje anders doen'. Het moet een bewust handelen van de leerkracht zijn, die op een bepaalde manier zijn materiaal screent. Het zou met andere woorden een 'gewoonte' moeten vormen waarbij de leerkracht niet enkel projectmatig aan de slag gaat, maar waarbij culturele diversiteit inherent is aan het klasgebeuren. Het is aan de leerkracht om te zorgen voor een klasmilieu dat diversiteit ademt. De leerkracht moet er niet voor zorgen dat kleuters kennis vergaren, want dat helpt hen niet om tot respect te komen, maar het krampachtig vermijden kan ook niet de bedoeling zijn. Dat leerkrachten inzicht hebben, helpt wel om veralgemening en vooroordelen te vermijden. Via poppenkastpoppen, eenvoudige hoekverrijking en het aanbrengen van prentenmateriaal zijn we in staat om de multiculturele samenleving een plaats te geven binnen het klasgebeuren zonder dat de aanwezigheid van kleuters van andere origine hier een must is. Ook via activiteiten waarin vreemde talen worden gebruikt of waarbij we oog hebben voor de verscheidenheid aan huidskleuren en klederdrachten is het mogelijk om kleuters te doen kennismaken met de diverse samenleving om zich er zo mee te verbinden. Bij het aandacht hebben voor de multiculturele achtergrond van kleine gebruiksvoorwerpen in de klas,

we denken bijvoorbeeld aan een Arabisch-ogende waterkan of Aziatische belletjes tijdens een stiltespel, halen we ook een stukje geglobaliseerde wereld naar binnen. In de handleiding die voortvloeit uit deze bachelorproef staat omschreven hoe we dit best aanpakken.

In eerste instantie lijkt er budgettair een probleem te zijn voor het verrijken van de hoeken. Als we echter meer bewust onze zintuigen gebruiken en onze klas in het achterhoofd houden tijdens het reizen of winkelen in grootsteden, krijgen we al snel een hoop materiaal bij elkaar dat bruikbaar is om onze klas multicultureel te verrijken. Tijdens het onderzoek zagen we dat de kleuters er geen graten in zien dat hun klas en dagdagelijkse activiteiten op deze manier verrijkt worden, integendeel. De kleuters hebben op deze jonge leeftijd nog een open, onbevooroordeelde houding waar wij gebruik van kunnen maken door hen nu reeds te laten kennismaken (met elementen uit) onze diverse maatschappij. Op die manier wordt het voor hen een vanzelfsprekendheid i.p.v. een uitzondering. Preventief werken aan de verbondenheid met de diverse samenleving kan ervoor zorgen dat dit verdraagzame beeld als blijvend wordt ervaren. Een aanleiding tot o.a. racisme wordt hiermee weggenomen.

Op de vraag: ***“Hoe kunnen we door middel van (multicultureel) materiaal de verbondenheid van de kleuters van Het Moleke met de diverse samenleving verhogen?”*** kunnen we geen antwoord bieden waarvan we 100% zeker zijn dat het op langere termijn de verbondenheid met de samenleving zal waarborgen. Wel kunnen we veronderstellen dat het implementeren van deze materialen hiertoe kan bijdragen, omdat de kenmerken van de diverse samenleving niet langer meer onbekend zijn voor onze opgroeiende kleuters. Deze preventieve aanpak zou ertoe leiden dat respectloos gedrag wordt teruggedrongen.

Bibliografie

- Bakkers, E., Heylen, L., Stevens, L., van Esch, W., van Herpen, M., (2013). *Cego Practicum. Participerend Onderwijs 1: Zie mij, hoor mij, voel mij!*, CEGO, Averbode.
- Bormans, L. (2012). *Geluk, the world book of happiness*, Tiel: Lannoo.
- Celie, L. (2013). *Anders kijken en luisteren naar kinderen en jongeren?* Leuven: Halewyck.
- Christians, M. (2010). De kracht van aanraken in de klas. *Kleuters en ik*, 26 (4), 19-23.
- Cuvelier, F. (1998) *Omgaan met zichzelf en elkaar*. Antwerpen: Garant.
- Debeu, A.(1999). *Daar kies ik voor!, Zelfstandigheid, differentiatie en verbondenheid in de basisschool*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Deboutte, G. (2002). Verbondenheid be-léven: het kan. *EGO-Echo : ervaringsgericht werken met oudere kinderen*, 4/2, 10 - 14.
- Deboutte G. (2002). Verbondenheid is meer dan je goed voelen. *Kleuters en ik*, 18 (2), 2-5.
- Deboutte. G. (2006), Verbondenheid als antwoord op 'de-link-wentie. Pleidooi voor een positief en kansengericht omgaan met kwetsbare/gekwetste jongeren.' t *Jaarboek van de Don Bosco Scholen*.
- Deboutte, G. *Ruwe leerlingen en warme scholen: een (on)mogelijk samengaan?* Onuitgegeven referaattekst n.a.v. studiedag Eekhoutcentrum (Kulak, Kortrijk) 'Agressie op school'.
- Deboutte, G. (2004). *Verbondenheid: een ander en preventief antwoord op respectloos gedrag. Hoe toewerken naar een positief klas- en schoolklimaat?*. Mechelen: Wolters Plantyn.
- Deboutte. G. (2006), Verbondenheid als antwoord op 'de-link-wentie. Pleidooi voor een positief en kansengericht omgaan met kwetsbare/gekwetste jongeren.' t *Jaarboek van de Don Bosco Scholen*.
- De Busser, A. & Liekens, T. (2001). Rituelen in de klas: een warme houvast. *Kleuters en ik*, 27 (4), 19-21.
- Deklerck, J., Depuydt A., Deboutte G. (2001). *Verbondenheid als antwoord op 'de-link-wentie'. Preventie op een nieuw spoor*. Leuven: Acco.
- De Pooter, B., (2009). *Voorbij de kleuren. Verbondenheid en solidariteit leren in het basisonderwijs*. Brugge: Die Keure.
- De Pooter, B., (2010). *Voorbij de kleuren. Materialen en activiteiten voor de kleuterschool*. Brussel: Studio Globo.
- DEPUYDT, A.,(1993). *Religie als antwoord op de-linquentie, een nieuwe basisfilosofie voor kinderen in het lager onderwijs*. KULeuven, Opgehaald van www.googlebooks.be/books?id=w_b
- De Wolf, B., (2008). *Mondiaal leren in de kleuterklas*. Brussel: Studio Globo.
- Driessen, H., (2009). *Morgenrood*, Singel uitgeverijen.
- Drost, D., (1996). *Mensen onder elkaar (psychologie van sociale interacties)*. Utrecht: De tijdstroom.
- Geldof, S., (2015). *inspirerende hutspot*. geraadpleegd op 29 september 2015, op <http://www.inspirerendehutspot.nl>
- Gemeente Rijkevorsel, *bevolking Rijkevorsel*. geraadpleegd op 15 oktober 2015, op www.rijkevorsel.be
- Herlaar, H. (2015). *Geef oma maar een kusje*, artikel opgehaald van <http://liefdevol-opgroeien.nl/gedrag/geef-oma-maar-eeen-kusje/>
- Jochems, P., (2010). *Opvoeden in verbondenheid*. Mechelen: Jeugd & Vrede.

Kerknet, (2005), *Congres: verbondenheid, kans tot existentieel leren in onderwijs en jeugdhulpverlening*, Kortrijk. geraadpleegd op 20 oktober 2015, op http://www.kerknet.be/vic.onderwijs.mb/SO/Vakdocs/Humane/Vakdoc09_IPSOC_jeugdhulpverlening_22april2005.pdf

Laevers F. & Depondt L., (2006). *Ervaringsgericht werken met kleuters in het basisonderwijs*. Leuven: CEGO Publishers

Laevers F. & Depondt L., (2014). *Ervaringsgericht werken met kleuters in het basisonderwijs*. Herziene editie. Leuven: CEGO Publishers

Lansens, R., (2011). *Agogische Vaardigheden, orthopedagogie volgens Kok en Ter Horst*. Antwerpen: Pestalozzi.

Laumans, P., (2012). *Vrijheid in relaties*. e-book. Al Zwaag: Vior Webmedia.

Melis, M. (2008/2009). Samen met de kinderen op zoek naar verbondenheid in de wekelijkse kring. *Tijdschrift van Centrum voor ervaringsgericht onderwijs*, 13/2, Leuven: CEGO Publisher.

Matthyssen, M., (2010). *Een school op mensenmaat*. Antwerpen: Garant.

Naber, P. & Bijvoets, M. (2011). *Opleiden en professionaliseren in diversiteit en opvoeding*. Rapport Kenniswerkplaats Tienplus opgehaald van http://www.verwey-jonker.nl/doc/jeugd/2925_Opleiden-en-professionaliseren-in-diversiteit-en-opvoeding_web.pdf

Nadort, S., (2015). *wat is verbinding?*. geraadpleegd op 20 september 2015, op <https://www.youtube.com/watch?v=v3L16SGigzw>

Onderwijs Vlaanderen, (2015). *Verbondenheid als fundament voor een positieve en respectvolle schoolcultuur*, <http://www.ond.vlaanderen.be/antisociaalgedrag/pgs/MIN-Pesten-KL-deel2%20HFST1-1-2.pdf>, geraadpleegd op 15 oktober 2015.

Paeschuyzen, A. (2010). Creativiteit bouwt bruggen ... of hoe te werken aan verbondenheid binnen en buiten de school(m)uren. *Welwijs*, 21 (2), 14-16.

Pierson, R., (2013). *Every kid needs a champion*. geraadpleegd op 13 september 2015, op <https://www.youtube.com/watch?v=A4wVYwpr6Cw>

Prinsen, H., Terpstra, A. (2006). *Sociaal vaardig (Een gids voor ouders en kind)*. Kampen: Ten Have.

Rosenberg, M.B., (2012). *Geweldloze communicatie*. Rotterdam: Lemniscaat.

Sluijter, M., (2008). *Opgroeien in verbondenheid met jezelf, de ander, materie, maatschappij en natuur* [e-book]. Opgehaald van: <http://www.opgroeieninverbondenheid.nl/extra/download-ebook/>

Sluijter, M., (2013). *Aanraken mag!* [artikel]. geraadpleegd op 2 november 2015, Opgehaald van: <http://www.opgroeieninverbondenheid.nl/3368/aanraken-mag/>

Steunpunt diversiteit leren, <http://www.diversiteitleren.be/nl/home>, geraadpleegd op 16 oktober 2015.

Sumter, H., (2015). *Het belang van diversiteit*. geraadpleegd op 19 oktober 2015, op <http://www.sumpro.nl/kinderenhebbenbehoefteaanspiegelsenramen/>

Stuyvaert, H., (2010). *De magische kracht van poppen*. Sint Niklaas: Abimo.

Van Oudheusden H. (2010). *Verbindende waarden. Multiculturele begeleiding in het basisonderwijs*. Den Haag: Onderwijsbegeleiding & Coaching.

Vignero, G., (2014). *De draad tussen cliënt en begeleider*. Antwerpen: Garant.

Vlaams Verbond Katholiek Basisonderwijs (VVKBaO), (2010). *Leerplan wereldoriëntatie*, Brussel.

Wieers, L., (2012). *Communicatieve vaardigheden*. onuitgegeven cursus orthopedagogie. Antwerpen: Pestalozzi.

Bijlages

Bijlage 1

Christelijke identiteit van Het Moleke

Het Moleke, de vrije kleuterschool uit Rijkevorsel, probeert via godsdienstmomenten en lokale projecten de christelijke aspecten op een eigentijdse manier voel- en zichtbaar te maken naar ouders, kleuters en andere participanten.

Ze willen daarbij waarden en normen herkenbaar maken.

In de multiculturele samenleving van de school proberen ze openheid te creëren voor diversiteit, levensvisies en levenshoudingen terwijl ze als katholieke school hun eigenheid willen blijven benadrukken. Het Moleke wil voor haar kleuters en collega's een gids zijn voor levensbeschouwelijke en godsdienstige groei. Daarom worden er aan de kleuters allerhande activiteiten aangeboden die gelinkt zijn aan verwondering en bewondering om hen zo kennis te laten maken met het christelijk geloof. Concreet spreekt men hier over:

Verhalen, gesprekken, beelden, liederen, gebedsmomenten, allerhande vieringen, bespreken van de actualiteit, werken met Bijbelverhalen en de aanwezigheid van een godsdiensthoekje in elke klas. Op regelmatige basis wordt dit alles geëvalueerd en geremedieerd. Dit doet men door te vertrekken vanuit de concrete leefwereld en vanuit interactie en reflectie de kans te geven tot nadenken. Ook observaties leveren hierbij interessante remediëringmiddelen op.

Om er zeker van te zijn dat elke leerkracht uit het team zijn steentje bijdraagt, bestaan er werkgroepen om de grote christelijke feesten uit te werken en afspraken om ervoor te zorgen dat iedereen tijdig aan de slag gaat binnen het vak Godsdienst. Zo dient elke leerkracht ervoor te zorgen dat er minstens twee keer per jaar een Bijbelverhaal grondig uitgewerkt wordt. Dit verhaal moeten de leerkrachten dan laten 'leven' bij de kleuters. Bovendien is elke leerkracht verplicht een godsdiensthoekje te voorzien in zijn/haar klas.

Om het pastoraal op de kleuterschool concreet te beschrijven, vertrekt men vanuit de 4 pijlers van schoolpastoraal, spreekt men 4 doelgroepen aan (kleuters, schoolteam, ouders en anderen) en streeft men de volgende 6 doelen na:

- richting geven aan een manier van mens-zijn.
- grondhouding van kleuters positief stimuleren
- kleuters laten kennismaken met het christelijk geloof
- groeien in hun geloof via reflectie, dialoog, gebed
- kansen tot bewuste beleving creëren
- de inspiratie van de school voel- en tastbaar maken in heel het schoolleven

Het Moleke, schoolvisie, (2014), Rijkevorsel.

Bijlage 2

AANTAL INWONERS RIJKEVORSEL 26/01/2015 VERKREGEN VIA DIENST BURGERZAKEN RIJKEVORSEL

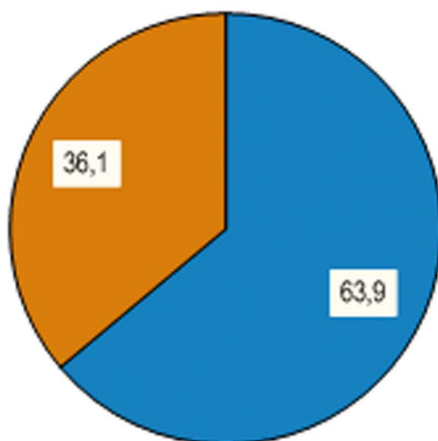
BELGEN		MANNEN		VROUWEN		13037
LEEFTIJD	AANTAL	GRAFIEK : EEN + = 003 INWONERS		GRAFIEK : EEN + = 003 INWONERS		LEEFTIJD
TOT. :	5.487	10.997		5.510		

VREEMDELINGEN		MANNEN		VROUWEN		13037
LEEFTIJD	AANTAL	GRAFIEK : EEN + = 001 INWONERS		GRAFIEK : EEN + = 001 INWONERS		LEEFTIJD
TOT. :	5.487	10.997		5.510		

TOTAAL		MANNEN		VROUWEN		13037
LEEFTIJD	AANTAL	GRAFIEK : EEN + = 003 INWONERS		GRAFIEK : EEN + = 003 INWONERS		LEEFTIJD
TOT. :	5.862	11.691		5.829		

DIAGRAM INWONERS MERKSEM 2015 VERKREGEN VIA STAD ANTWERPEN DISTRICTSWERKING

	Totaal # inwoners
District Merksem	43.611

- % autochtonen
- % allochtonen

District Merksem

Bijlage 3

Vragenlijst die de leerkrachten van Het Moleke vrijblijvend konden invullen en waar ik nadien een gesprek over deed met de verschillende leeftijdsgroepen. Vooraleer de leerkrachten deze vragenlijst invulden gaf ik hen een duiding over verbondenheid en vertelde ik hen over mijn gesprek met de directie.

Hoeveel kleuters van vreemde origine zitten er in uw klas?

D. is van Roemeense afkomst, heeft Roemeense ouders.

A. is ook anderstalig.

3 (Marokkaans, Roemeens)

2 (Roemeens)

Bij de jongste kleuters zijn er in het totaal een 10-tal kleuters van vreemde origine waarvan er 5 van allochtone afkomst zijn.

Bij de 4-jarigen zitten er 7 kleuters van vreemde origine. Hiervan zijn er 6 allochtoon.

1 kleuter is van Poolse afkomst, 1 kleuter komt van Marokko, 1 is afkomstig van Portugal en dan is er nog een kleuter die de nationaliteit Belg heeft, maar van vreemde origine is.

Bij de oudste kleuters zijn er 6 kleuters van allochtone afkomst. Hiervan zijn er twee afkomstig uit Nederland en de rest komt uit Portugal of Roemenië. Verder zijn er nog een 7-tal kleuters van vreemde origine.

Besteed je in lessen aandacht aan activiteiten waarin kinderen geconfronteerd worden met anders zijn? En hoe ga je dan om met anders zijn? Is dit iets heel gewoon?

Anders zijn kan je heel ruim opvatten en hoeft niet steeds enkel aan de taal of huidskleur gekoppeld te worden. Anders zijn kom je eigenlijk op vele momenten van de dag tegen. En ik denk dat wij daar dagelijks al mee bezig zijn. Al is het onbewust.

Niet echt gepland, gebeurt soms wel spontaan. (vb. kleuter gaat op bezoek bij familie in Marokko. Daar vloeit spontaan een kringgesprek uit voort.)

De jongste kleuters vinden de andere taal van een anderstalige kleuter niet echt meer of minder verschillend dan dat het ene kindje blond haar heeft en het andere bruin bijvoorbeeld. Bijna alle verschillen zijn heel "gewoon" en worden zo ook bekeken en/of aangebracht door de juf.

In de klas is er een spiegel aanwezig. Daar kunnen kinderen zich vergelijken met andere kinderen. Ze kunnen er bijvoorbeeld opmerken dat ze een andere haarkleur hebben.

Over huidskleur wordt er vaak niet gesproken.

Toen ik het boek 'Nijntje en Nina' voorlas en nadien vroeg wie er in onze klas ook een andere huidskleur heeft, vielen de kleuters uit de lucht. Ze hadden hier nog nooit bij stilgestaan.

Ik breng bewust boeken aan waarin er sprake is van zichtbare culturele diversiteit omwille van de huidskleur van de kindjes of de rituelen in het boek. Ik spreek dan bijvoorbeeld over het boek 'Snoepjes voor Aisha' waarin op eenvoudige wijze verteld wordt wat het Suikerfeest inhoudt.

Ook in het boek 'Rikki en zijn vriendjes' wordt er gesproken over verschillende culturen en zijn er zichtbare verschillen: grijze, witte en bruine konijntjes; ze spelen allemaal samen. Dat boek lezen we ook wel eens voor. Nadien hebben we het er dan over.

Bij de 4-jarigen zit een jongetje met een misvormd oortje. In het begin van het schooljaar hield de juf een gesprek over het feit dat iedereen anders is. Zij draagt steunzolen, sommigen hebben een bril, sommigen hebben oorbellen, anderen dragen nooit rokjes en

er zijn er ook van wie het oor een beetje anders is.

Ook wanneer de kleuters leren over 'het lichaam' komt het anders zijn soms naar voor. Occasionele momenten neem ik ter harte: als kls iets aanhalen over 'anders zijn' (hoe klein ook) of als je zelf een voorval ziet in de klas dan probeer ik daarbij stil te staan. Ook bij de anderstaligen in de klas wordt er wel eens gepraat over Portugal of Portugees praten, maar deze kls beschikken zelf niet altijd over voldoende woordenschat om erover te kunnen communiceren. Soms voel ik aan dat ze dit vervelend vinden. Zelf ben je wel eens benieuwd naar het Portugees, naar woorden uit het Portugees, maar de kls 'vertalen' er geen. We horen ze wel Portugees praten in poppenkamer of klas. Tijdens godsdienstmomenten komt het anders zijn toch wel regelmatig aan bod. (anders zijn, culturen, armoede, ...)

Ook bij de keuze van boeken houd ik toch wel vaak rekening met het aanbieden van culturele diversiteit: boeken over andere landen, culturen ... (zowel verhalen als info)

Ik vraag wel eens naar : hoe zeg je dat in het ... ?(taal)

Na de vakantie heb ik bevestigd hoe het in Marokko was .

Bij de oudste kleuters wordt er rond anders zijn vooral expliciet gewerkt in de godsdienstactiviteiten. Het boek van Rikki en zijn vrienden kan ook hier dan bijvoorbeeld zijn plaats vinden. Het gaat dan over diversiteit in zijn brede vorm: we zijn allemaal verschillend.

Hoe maak je gebruik van de aanwezige culturele diversiteit in je klas?

De kleuters vragen wel eens waarom Daria of Aïda mee mogen gaan met de zorgjuf. Ik antwoord dan gewoon eerlijk dat ze mee gaan om beter te leren spreken en iets beter te begrijpen. Het ene kindje kan goed puzzelen en het andere kan een heel mooi bouwwerkje maken.

Weinig tot niet; doordat de jongsten hier zelf nog veelal aan voorbijgaan, breng ik het zelf ook niet aan. Dit hoort nog niet echt tot hun belevingswereld.

In onze school is er nu eenmaal niet zoveel zichtbare culturele diversiteit. De kleuters komen dus ook niet meteen met vragen hierover. De ene juf brengt het duidelijk meer aan dan de andere, maar wellicht niet zoveel als in een school waar die diversiteit meer zichtbaar is.

De 2 kleuters uit Roemenië zijn qua uiterlijk niet erg anders dan de blanke kleuters in de klas. Ze zijn ook volledig geïntegreerd. Kleuters horen soms wel dat ze ook nog een andere taal spreken. Hier gaan ze dan spontaan op in en er wordt over gepraat.

Doordat er weinig tot geen culturele diversiteit is in de klas wordt er niet echt veel gebruik van gemaakt. Toen een kindje uit een klas van de 4-jarigen een keer niet aanwezig was doordat ze het Suikerfeest vierde, vroegen de kleuters wel wat het was, maar kon de leerkracht er op dat moment niet echt een antwoord op geven. Nadien zijn ze er niet op terug gekomen.

Soms willen we wel praten over het anderstalig zijn en hun cultuur, maar voor hen is dit niet altijd vanzelfsprekend vanwege hun beperkte woordenschat.

Ik wilde een mama uitnodigen om te komen vertellen over Marokko, maar de mama wilde dit liever niet .

Toen er een kleuter afwezig ging zijn voor het Suikerfeest en deze niet wist wat dat inhield, gingen de leerkracht en hij samen op zoek naar informatie waarna ze het er uitgebreid over hadden met de andere kleuters. Na het Suikerfeest vertelde de kleuters hoe het er bij hen aan toe ging. Op die manier verifieerde de kleuters samen met de leerkracht de opgezochte informatie. Een kleuter komt hier enthousiast vertellen dat haar mama Chinees spreekt en zij het wel verstaat, maar enkel een liedje kan zingen. Wanneer blijkt dat de kleuter 'altijd is Kortjakje ziek' zingt, herhaalt de juf het met de andere kleuters in het Nederlands en volgt er een kringgesprek over vreemde talen.

Krijgt culturele diversiteit een plaats in de eigen klasinrichting?

Vaak kan je dit al terugvinden in boeken (boekenhoek), prenten die je ophangt bij bepaalde thema's...

Vriendenboom met handpoppen, klaspoppen, foto's van kleuters => iedereen hoort erbij. (verschillen in het algemeen, niet visueel cultureel)

Ik heb ook poppen in de poppenhoek met verschillende huidskleuren.

In mijn klasfotoboek zitten wel foto's van gesluierte ouders en ouders met een andere huidskleur.

Niet echt. Dit had naar voor kunnen komen in het klasfotoboek met foto's van thuis, maar dat is dit jaar niet het geval.

Bij de helft van de juffen van de jongste kleuters zijn er poppen met een niet blanke huidskleur te vinden. Ze zijn versleten en de Heilige man brengt er dit jaar nieuwe. Enkele juffen gebruiken bewust boeken van de reeksen 'Aisha' en 'Milan' waarin er zichtbaar culturele verschillen zijn. Er zijn ook juffen die zeggen dat ze hier niet zo bewust mee bezig zijn omdat ze er nog niet hebben bij stilgestaan.

Ik heb een djembé in de klas. Ook Afrikaanse en Aziatische poppen zijn aanwezig in de poppenhoek naast de blanke pop.

In elke poppenhoek van een 4-jarige klas is een Afrikaans getinte pop te vinden. In één klas is ook een Aziatische pop aanwezig.

Tijdens stiltespelen, wanneer er gewerkt wordt met een regenpijp of kokosnoten benadrukt de juf dat dit instrumenten zijn die uit een ander land komen. Verder maken ze er geen woorden aan vuil. Een juf werkte in september rond het boek Nandi's verrassing, een boek dat zich afspeelt in Kenia. De kinderen maken kennis met de cultuur van daar en leren ook andere fruitsoorten kennen. De kleuters speelden het verhaal na en gingen dieper in op de verschillen tussen hier en het verre Kenia. Zo bracht de juf het gebruik van een djembé aan in de klas in vergelijking met het gebruik van een cd bij feestjes hier. Ook de Afrikaanse dieren werden betrokken bij dit thema. Via het Youtube-filmpje 'dansen met Tante Rita', leerden de kinderen dansen met een Afrikaanse vrouw. Tijdens dit thema verrijkte de juf haar poppenhoek met doeken en manden. Opvallend was dat plots de blanke poppen werden verstoten. Iedereen wilde de echte Nandi zijn en dat kon enkel met een Afrikaanse pop. De kinderen stonden toen niet stil bij hun eigen huidskleur.

Bij de andere juffen gebeurt het dat er tijdens een specifiek thema wel eens een boek gebruikt wordt waarin er sprake is van zichtbare culturele diversiteit. De 4-jarigen hebben ook een klasfotoboek, maar daar staan eigenlijk geen foto's in waarop de culturele diversiteit echt zichtbaar is. Dit komt wederom doordat er slechts weinig culturele diversiteit aanwezig is op school.

Misschien is dit niet direct zichtbaar. Er is wel een 'donkere' pop in de klas en bij activiteiten rond godsdienst of sociale vaardigheden probeer ik wel rekening te houden met de prenten door te zoeken naar prenten waarop andersgekleurden staan afgebeeld. Ik sta wel niet altijd stil bij de echt culturele verscheidenheid, maar ga dit ook niet bewust vermijden.

In de poppenhoek is er een Afrikaans getinte pop aanwezig in 2 van de 4 klassen. In één klas is er ook een niet-blanke pop die eerder van Noord-Afrikaanse afkomst lijkt gezien de huidskleur. Tijdens het thema Prinses Arabella maakt kleuren, komt diversiteit niet expliciet aan bod maar het prinsesje is van Surinaamse afkomst. Terloops kan het daar dan wel eens over gaan. Tussen de poppenkastpoppen van een juf van de oudste kleuters zit er één pop met donkere huidskleur. Bij de puzzels van de oudste kleuters zijn er waarop kinderen van vreemde origine staan afgebeeld.

Worden kleuters vaak geconfronteerd met de culturele diversiteit van de wereld?

Als er een anderstalig kind in de klas zit, dan worden ze er al van heel dichtbij mee geconfronteerd, maar ook andere gewoonten die ze van elkaar leren kennen, kunnen hierbij naar boven komen. Bij mijn kleuters vind ik het vooral opvallen op vlak van de taal.

De anderstalige kleuters wel, denk ik. Zij ervaren dagelijks de verschillen.

De kinderen die in België geboren en getogen zijn, minder.

Niet in mijn klas, ons dorp. Neen dus, denk ik.

In de omgeving van de school is dat niet zo zichtbaar. We hebben wel de plukkers, maar die hebben gewoon dezelfde huidskleur en dragen ook gewoon een broek en een trui.

Het vluchtelingentema leeft soms wel in de klas. Zeker wanneer de kleuters er iets over vernamen via de media.

Het is zoals ze bij de jongste kleuters zeiden: er zijn niet veel kinderen van vreemde origine hier op school en in de nabije omgeving, lijkt het ons, dat ze er ook niet mee geconfronteerd worden.

Tijdens de Sinterklaasperiode merken de kleuters op dat de Zwarte Pieten ook zo zijn als Nandi. Hierin verbetert de juf hen dan dat ze zwart zijn van het roet uit de schoorsteen.

Ik denk het wel, ze springen er ook wel soepel mee om. Na het interview werd deze vraag wel vanuit een andere invalshoek bekeken.

Nog niet heel veel.

De kleuters die van vreemde origine zijn, worden hier zeker mee geconfronteerd omdat ze beseffen dat ze andere rituelen hebben en er anders uitzien dan de kinderen in hun klas. Dat deze kleuters ouder zijn, heeft zeker invloed op het feit dat ze dit zelf opmerken.

Benoemen kleuters vaak verschillen tussen mensen?

Onbewust vaker dan bewust denk ik.

Jonge kleuters kunnen daar heel eerlijk en open over zijn, maar gaan er tegelijk ook heel soepel mee om. (vb. Amai, die heeft een dikke poep.) Langs de andere kant zijn ze ook nog zo met zichzelf bezig en hun eigen 'ik', dat er ook dingen zijn die zij gewoon niet zien.

Kleuters zijn hierin heel eerlijk en direct. Maar ze benoemen de verschillen naar mijn inziens nog niet uit een cultureel oogpunt.

Onze kleuters zijn nog zeer egocentrisch. Ze zijn nog te zeer met zichzelf bezig. Ze benoemen dus niet echt verschillen. Wel zijn er soms (té) eerlijke opmerkingen als 'kijk! Zwarte Piet' of 'Oe oe' refererend naar een aapje, denken we. (maar dat zijn dingen van kleuters die ik in mijn vrije tijd opmerkte)

Enkel als er echt naar gevraagd wordt zoals in het voorbeeld van het oortje.

Voor de uiterlijke verschillen worden benoemd. Soms benoemen ze ook wel dingen die verband houden met wat de kls kunnen.

In mijn klas komt talige aspect ook wel vaak naar boven omdat die twee kls tegen elkaar vaak Portugees praten.

Grote verschillen zoals anders praten, anders uitzien... worden zeker bij kleuters opgemerkt.

Enkel als we het er expliciet over hebben in de klas. Kinderen van vreemde origine reageren heel trots als het gaat over verschillen: 'ik ben wel bruin' of 'ik spreek een andere taal'

Zien kleuters in dat ze op sommige vlakken verschillen, maar op andere vlakken gelijkenissen vertonen?

Ik denk het wel.

Dat weet ik eigenlijk niet

Tot op beperkte hoogte
nog té egocentrisch

Bij het thema rond Nandi kwam dit erg naar boven.

Dit hangt echt af van kleuter tot kleuter

Zeker wel, maar soms zien ze het positieve (vooral van de verschillen) niet echt in. Vaak wordt het eerder als negatief bestempeld. Met 'anders zijn' is niets mis, maar voor sommigen is dit toch moeilijk te aanvaarden.

Voor mij is het belangrijk dat iedereen zichzelf kan zijn en dat probeer ik de kleuters erg duidelijk te maken op verschillende manieren.

Daar geef je als juf wel aandacht aan: ook al ben je anders, je hoort er bij.

Onze kleuters beginnen duidelijk rekening te houden met anderen. Waar ze in de vorige leeftijdsgroepen nog te zeer met zichzelf bezig zijn, lijken deze kleuters hier echt over te beginnen nadenken.

Aanwezige leermaterialen:

Over het algemeen maken wij niet erg veel gebruik van methodes. We brengen zelf dingen aan. In de methodes van Mikado en TOV komen er wel eens personen met een andere huidskleur voor.

In de boekjes van Dopido en Dormi is er zeker aandacht voor zichtbare culturele diversiteit. In Mikado is hier bewust rekening mee gehouden (een lkr schreef mee aan deze methode) In de doos rond gevoelens merken we ook zichtbare culturele verschillen op. Dat lijkt ons bewust gedaan.

Puzzels met afbeeldingen waarop culturele diversiteit te zien is.

De computer wordt bij de oudste kleuters regelmatig gebruikt om informatie op te zoeken op internet. Dan komen de kleuters ook in aanraking met culturele diversiteit. Pennenstreken wordt gebruikt, maar daarin is geen culturele diversiteit te bespeuren. Verder werken de oudste kleuters niet echt met methodes waarin culturele diversiteit naar voor kan komen.

Geschreven door Lk jongste kls

Geschreven door Lk 4-jarigen

Geschreven door Lk jongste kls

Mondeling interview met Lkn jongste kls

Geschreven door Lk 4-jarigen

Mondeling interview met Lkn 4-jarigen

Geschreven door Lk oudste kls

Geschreven door Lk oudste kls

Mondeling interview met Lkn oudste kls

